

İBRADILI MUTASARRIF/VALİ ALİ RIZA BEY'İN (KURUOĞLU) HAYATI VE FAALİYETLERİ (H. 1287/1870-1871-1958)

THE LIFE AND ACTIVITIES OF MUTASARRIF/GOVERNOR ALI RIZA BEY
(KURUOĞLU) FROM İBRADI (H. 1287/1870-1871-1958)

Muhammet GÜÇLÜ*

Geliş Tarihi/Received:14.08.2024

Kabul Tarihi/Accepted:18.12.2024

GÜÇLÜ, Muhammet, (2025), "İbradılı Mutasarrıf/Vali Ali Rıza Bey'in (Kuruoğlu) Hayatı ve Faaliyetleri (H. 1287/1870-1871-1958)", Belgi Dergisi, S.29, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2025/1, ss. 329-353.

Öz

Bu çalışmanın amacı eğitimci ve mülki idareci Ali Rıza Bey'in hayatını bütün yönleriyle ele almaktır. Ali Rıza Bey üzerine yapılan çalışmalar genellikle onun Urfa Mutasarrıflığı hakkında bilgi vermektedir. Hayatının diğer kısımları bugüne kadar bir çalışmaya konu olmamıştır. Çalışmada Ali Rıza Bey'in hayatının aşamaları bir bütün olarak incelenecek, yeni belge ve bilgiler sunulacaktır. Kaynak olarak başta arşiv belgeleri olmak üzere basın, hatıratlar ve araştırma eserler kullanılacaktır. Ali Rıza Bey, Kadı Hüsameddin Efendi'nin oğlu olarak 1870 yılında İbradı'da doğmuştur. 1891 yılında Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra aynı yıl Aydın Mekteb-i İdadisi'ne öğretmen olarak atanmıştır. Böylece öğretmen Mülkiyeliler arasında yerini almıştır. 1892-1898 yılları arasında Denizli İdadisi'nde müdür olarak görev yapmıştır. Denizli İdadî Mektebi'nin ilk müdürü olmasından dolayı şehrin eğitim ve kültür hayatında önemli bir iz bırakmıştır. Maarifte son görev yeri Manisa Mekteb-i İdadisi Müdürlüğü idi. 1898-1918 yılları arasında genellikle Bitlis ile Mamuretü'laziz (Elazığ) Vilayeti bünyesinde başta Şirvan kazası olmak üzere çeşitli kazalarda kaymakamlık yapmıştır. Kaymakam olarak son görev yeri olan Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kaymakamı iken 13 Temmuz 1918 tarihinde Süleymaniye Mutasarrıflığı'na yükseltilmiştir. Kısa süre sonra Mondros Mütarekesi dolayısıyla açıkta kalmış, bir süre Hısn-ı Mansur'da görev beklemiş ve sonunda 2 Nisan 1919 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Bundan sonra sırasıyla Aralık 1920'de Siverek Mutasarrıflığı'na, Şubat 1921 tarihinde Erzurum, Kars, Ardahan ve Bayezid Mıntıkaları I. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne ve Kasım 1922 tarihinde Genç Mutasarrıflığı'na nakledilmiştir. 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereği Genç Mutasarrıflığı'nın vilayete dönüştürülmesi üzerine vali olmuştur. Ama hemen idareten görevinden azledilmiştir. 30 Mayıs 1926 tarihli kanun ile de Genç Vilayeti kaza statüsüne düşürülmüştür. 1928 yılında valilik kadrosundan emekliye ayrılmıştır. Geri kalan ömrünü memleketi İbradı ile Antalya'da yaşamış ve 1958 yılında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbradı, Mülkiye Mektebi, Maarif, Dahiliye, Urfa, Genç.

*Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/Antalya, mguculu@akdeniz.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5590-8743>).

Abstract

The aim of this study is to examine the life of Ali Rıza Bey, an educator and civil administrator, in all its aspects. The studies on Ali Rıza Bey generally give information about his Urfa Governorship. Other parts of his life have not been the subject of a study yet. In this study, the stages of Ali Rıza Bey's life are analysed as a whole, and new documents and information are presented. Archival documents, the press, memoirs, and research works are used as sources. Ali Rıza Bey was the son of Kadı Hüsameddin Efendi and was born in İbradı in 1870. He graduated from Mülkiye Mektebi in 1891. In the same year, he was appointed as a teacher at Aydın School of Higher Education. Thus, he took his place among Mülkiye students who became teachers. He served as a principal at Denizli School of Higher Education between 1892-1898. He left an important mark on the educational and cultural life of the city as he was the first principal of Denizli School of Higher Education. His last duty in the Ministry of Education was the Manisa School of Higher Education Directorate. Between 1898 and 1918, he served as a district governor in various districts, especially in the Şirvan district, within the province of Bitlis and Mamuretü'laziz (Elazığ). While he was the district governor of Hisn-i Mansur (Adıyaman), which was his last duty place, he was promoted to the Governorship of Suleymaniye on July 13, 1918. Shortly afterwards, he was left unemployed due to the Armistice of Mudros, waited for a duty in Hisn-i Mansur for a while, and finally was appointed as the Governor of Urfa on April 2, 1919. After this, he was transferred to the Siverek Governorship in December 1920, to the 1st Class Civil Inspectorate of Erzurum, Kars, Ardahan and Bayezid Districts in February 1921 and to the Genç Governorship in November 1922. He became the governor when the Genç Governorship was transformed into a province in accordance with the Constitution of the Constitution dated April 20, 1924. However, he was immediately dismissed from his duty in the administration. With the law dated May 30, 1926, Genç Province was reduced to district status. He retired with the governorship in 1928. He spent the rest of his life in his hometown İbradı, and, in Antalya and died in 1958.

Keywords: *İbradı, Mülkiye Mektebi, Ministry of Education, Ministry of Interior, Urfa, Genç.*

Giriş

Ali Rıza Bey, 1870 yılında İbradı'da doğmuştur. 1891 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Maarif Nezareti'nde öğretmenlik ve müdürlük, Dahiliye Nezareti bünyesinde kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik görevlerini yapmıştır. İbradılı Cemal Bey'in (Keşmir) Dahiliye Nazırlığı sırasında atandığı Urfa Mutasarrıflığı zamanında sefeli Nusret Bey'in tutuklanması ve idamına giden süreci başlatanlardandır. Milli Mücadele döneminin başlarında Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in de etkisiyle Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye'ye işgalciler ve İstanbul ağzından telgraf çekse de sonradan Ankara ile hareket etmiştir. Milli Mücadele'den sonra Genç Sancağı Mutasarrıfı, 1924 yılında yayınlanan Teşkilat-ı Esasiye kanunu gereği de Genç Valiliği görevini ifa etmiştir. Ama hemen idareten Valilik görevinden azledilmiştir. 1926 yılında da Genç Vilayeti kazaya dönüştürülmüştür. 1928 yılında valilik kadrosu ile emekliye ayrılmıştır. Bundan sonra uzun süre Vali Bey olarak İbradı ve Antalya'da yaşamıştır.

A. AİLESİ, EĞİTİMİ VE İLK GÖREV YERİ

Ali Rıza Bey, Kadı Hüsameddin Efendi'nin oğlu olarak 1870-1871 yılında İbradı'da doğmuştur. Ama mezar taşına 1288 yılında doğduğu yazılmıştır. Sicil-i Ahval kaydı yazılmaya başlandığında babası Hüsameddin Efendi ölmüştür. İbradı'da Sıbyan Mektebi'ni tamamladıktan sonra babasının görevinden dolayı olsa gerek Ürgüp Rüştüyesi'nde orta, İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nin İdadi Kısmı'nda lise eğitimini iyi derece ile tamamlamıştır. Mülkiye Mektebi'nin Yüksek Kısmı'ndan 1891-1892 yılı mezunları arasında olup, Temmuz 1891 tarihinde 86 numara ile karib'ül-a'la (iyiye yakın) dereceyle mezun olmuştur. Türkçe ve Fransızca konuşur ve yazar. Arapça ve Farsça kitaplarına aşinadır. Mülkiye Mektebi'nden 1891 yılında mezun olan 55 kişiden birisidir. 1 Kasım 1891 tarihinde sekiz yüz elli gurusu maaşla Maarif Nezareti bünyesindeki Aydın Mekteb-i İdadisi'nde Hendese, Lisan-i Osmani (Türkçe), Tarih-i Tabii (Jeoloji) öğretmenliğine tayin edildi. Böylece öğretmen Mülkiyeliler arasında yerini almış oldu. 21 Ağustos 1892 tarihinde Fransızca öğretmenliği yanında, halk arasında Koca Mektep diye bilinen Denizli İdadisi Müdürlüğü'ne terfi ve tayin edildi. Ayrıca üzerine Fransızca, Cebir, İnşa (Kompozisyon), Kitabet (Resmi Yazışma Usulü) dersleri de yüklenmişti. Bu arada İnşa ve Kitabet öğretmenliğinin adı Türkçe öğretmenliğine dönüştürüldü. Denizli Sancağı İdare Meclisi ile Aydın Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nden tercüme-i hal varakasına adı geçenin ifade-i vakası, gayret ve efendiliği yönünde görüş yazılmış ve Maarif-i Umumi Nazırı Zühtü Paşa tarafından da tasdik edilmiştir. Söz konusu evraka Aydın İdadi Mektebi ile Denizli İdadi Mektebi'ndeki hizmet durumu hakkında bilgi eklenmiştir. Ayrıca Rüştüye ile İdadi diplomaları ilave edilmiştir. Bütün bu işlemler de 27 Ekim 1898 tarihinde yapılmıştır.¹ Osmanlı Arşivi Dahiliye 21 Ağustos 1892 Nezareti Sicil-i Ahval'de bulunan Ali Rıza Bey'in sicil özetine göre "*Mumaileyh tarihinden 1 Mart 313/13 Mart 1897 tarihine kadar binyüz ve tarih-i mezkurdan 4 Teşrinievvel 314/16 Ekim 1898 tarihine kadar bin gurusu maaşla Fransızca ve Ahval-i İnşa ve Cebir dersleri muallimlikleriyle Denizli Mekteb-i İdadi Müdürlüğü'nde bulunarak ifa ettiği gibi mektebin demirbaş eşya ve hususat-ı sairesince zimmethane ve işiği olmadığı Denizli Meclis-i İdaresi mazbatasına atfen Aydın Vilayeti Meclis-i İdaresi'nden yazılan 10 Teşrin-i evvel 324/23 Ekim 1908 tarihli mazbatada görülmüştür*" denilmektedir.² Ali Rıza Bey'in Sicil-i Ahval'deki sicil özetinden anlaşıldığına göre Mülkiye Mektebi'nden mezuniyeti sonrası 1 Kasım 1891 ile 16 Ekim 1898 tarihleri arasında Aydın İdadi Mektebi'nde öğretmenlik, Denizli İdadi Mektebi'nde müdürlük ve öğretmenlik yaptığı görülmektedir.

¹ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 295; Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, 1860 (1276 R.)-1923 (1339 R.), Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 461.

² BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 296.

Ali Rıza Bey'in, ilk müdürü olduğu Denizli İdadi Mektebi 1 Ekim 1892 tarihinde, 1870 yılında eğitime başlamış olan Rüştüye Mektebi binasında açıldı. Denizli İdadisi'nde eğitim süresi beş yıldız ve Ali Rıza Bey'in müdürlüğü sırasında, 7 Ekim 1894 tarihinde Rüştüye Mektebi'nin yetersizliğinden dolayı yeni bir İdadi Mektebi'nin inşası talep edilmiştir. Ama kısa bir süre sonra, 22 Kasım 1894 tarihinde söz konusu talepten vazgeçilmiştir. Şu an Denizli Lisesi adıyla bilinen yapının inşasına 1915 yılında başlanmış olup, 1926-1927 yılında tamamlanmıştır.³ Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu Ali Rıza Bey'in müdür olduğu Denizli İdadisi'nde 6 öğretmen, 2 hademe görev yapmaktadır. Ali Rıza Bey, Denizli İdadisi'nde 1893-1894 ve 1898-1899 yılları arasında müdür olarak görev yapmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu süre içinde Fransızca, Cebir ve İnşa ve Kitabet derslerini yürütmüştür.⁴ Bu arada öğretmenler tarafından verilen dilekçeler üzerine Aydın Vilayeti ile Maarif Nezareti arasında, 1894 yılında Denizli İdadisi'nde bazı derslerin kimin tarafından verileceği konusunda yazışmalar yapıldığı, Tahrirat Müdürü Reşid Bey'in uhdesinde olan İnşa ve Kitabet dersinin Mektep Müdürü Ali Rıza Bey'e, onun uhdesinde olan Hendese dersinin Ahmet Refik Bey'e verilmesi talebinin Nezaretçe uygun görülmediği bildirilmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti 2 Haziran 1895 tarihli yazısı ile bazı derslerin verilmesinde "Mekاتب-i Aliye" mezunu şartı olduğuna işaret edilmiş, Mektep Müdürü Ali Rıza Bey'in tayini konusunda onun Darü'l-muallimin-i Aliye Fünun Şubesi mezunu olmasına vurgu yapılmıştır. Aydın Vilayet Salnamesi'ne göre Ali Rıza Bey'in Denizli İdadi Mektebi Müdürlüğü sırasında 1311'de 105, 1312'de 105, 1313'de 100, 1314'de 90, 1315'de 80 ve 1316'da 75 talebe bulunuyordu.⁵ Ali Rıza Bey'in Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu olduğu bütün kayıtlarda belirtilir. Ama Maarif Nezareti'nin Ali Rıza Bey'i Darü'l-muallimin-i Aliye Fünun Şubesi mezunu olarak göstermesi, belki onun fark derslerini vererek oradan da mezun olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ali Rıza Efendi'nin Maarif Nezareti'nde son görev yeri Manisa Mekteb-i İdadi Müdürlüğü idi.⁶

B. KAYMAKAMLIK HAYATI

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ali Rıza Bey 1891-1898 yılları arasında Maarif Nezareti bünyesinde Aydın İdadi Mektebi, Denizli İdadi Mektebi ile Manisa İdadi Mektebi'nde öğretmenlik ve müdürlük yapmıştır. Ali Rıza Bey'in Sicil-i Ahval'de verilen sicil özetinde öğretmenlikten kaymakamlığa geçişi şöyle ifade edilmektedir:

"Mumaileyh Mekteb-i Mülkiye-i Şahane me'zunlarından olmakla beraber yedi seneden berü müteaddid mekteb-i idadi muallimlikleriyle idadi müdürlüğünde bulunduğundan birinci sınıf olan Şirvan kazası kaymakamlığına tayini hakkında Dahiliye Nezareti'nden vaki' olan işar gerçi mumaileyh usulen Vilayet Meclisi'nde istihdam olunmuş ise de vilayette sene dahilinde ki nizamlara Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından kaimmakam yani olmalarıyla terakki hakkı usul ve nizamı dairesinde icra edilmek üzere Me'murin-i Mülkiye Komisyonu'ndan verilen karar üzerine bin üçyüz onaltı senesi Cemazie'l-evvelin onsekizinde, 22 Eylül 1314/4 Ekim 1898 (tarihinde) ikibin ikiyüz elli gurusu maaşla mezkur kaimmakamlığa tayin olunmuştur."⁷

³ Gamze Nur Öksüz, *Denizli Meteb-i İdadisi (1892-1935)*, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s. 34, 36; Ömür Kumyol, *Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839-1923)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2019, s. 57.

⁴ Mithat Aydın, "Modernleşme Çağının Bir Eğitim Kurumu: Denizli İdadisi", *Erdem*, S. 61, 2011, s. 36-38.

⁵ Aydın, *a.g. m.*, s. 44-45.

⁶ BOA. A. MKT. MHM. 683.39. Dahiliye Nezareti ile Teftiş Komisyonu'na yazılan 4 Ekim 1898 tarihli belgede, Şirvan kazası kaymakamı Ömer Fevzi Efendi'nin istifa etmesi üzerine, yerine Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından Manisa Mekteb-i İdadi Müdürü Ali Rıza Efendi'nin tayini ifadesi... geçmektedir.

⁷ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 295.

Sadaret makamına yazılan 26 Ağustos 314/7 Eylül 1898 tarihli yazıda *Şirvan kazası* kaymakamı Ömer Fevzi Efendi'nin istifası üzerine yerine tayini Bitlis Vilayeti'nden bildirilen, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından olan ve yedi seneden beri birçok mekteb-i idadi muallimlikleriyle Denizli Mekteb-i İdadisi Müdürlüğü'nde bulunarak güzel hizmet ettiği ve iktidarlı davrandığı tercüme-i hal belgesinden anlaşılan Manisa Mekteb-i İdadi Müdürü Ali Rıza Efendi'nin tayini ilgili kanunun üçüncü maddesince uygun görülerek belgeleri ekte takdim kılınmıştır denilmektedir.⁸ Burada Ali Rıza Efendi'nin yedi sene çeşitli idadilerde öğretmenlik ile Denizli İdadi Mektebi'nde müdürlük yaptığı, Şirvan Kaymakamlığı'na atandığında ise Manisa İdadi Mektebi Müdürü olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifadeden Ali Rıza Bey'in mezuniyetine uygun olarak 1898 yılının sonlarında Şirvan kazası kaymakamı olarak idare hayatına başladığı anlaşılmaktadır. Şirvan kazası Kaymakamı Ali Rıza Efendi'nin dilekçesi üzerine Memurin-i Mülkiye Komisyonu Riyaset-i Celilesine yazılan 17 Teşrinievvel 314/29 Ekim 1898 tarihli yazıda "*Şirvan kazası Kaymakamı Ali Rıza Efendi tarafından verilen arzuhalde (bu kerre kaza-i mezkur kaimmakamlığına tayin buyurulduğu cihetle) alelcevab intihabname itası istida olunmuştur. Mumaileyh Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından olub bu kere mezkur kaimmakamlığa tayin buyurulması kayden anlaşılmasına binaen nizam mucibince kendisine üçüncü sınıftan kaimmakamlık intihabnamesi itasına hem aliyye-i asafaneleri derkar buyurulmak babında emr-i ferman hazret-i velil-emrindir*" denilmektedir.⁹ Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 20 Teşrinievvel 314/1 Kasım 1898 tarihinde yazılan yazıdan Ali Rıza Efendi'nin maaş sorunu yaşadığı anlaşılmakta ve *Şirvan kazası* kaymakamlığına tayin edildiği evvelce telgrafla bildirilen Ali Rıza Efendi'ye işe başladığı tarihten itibaren ikibin ikiyüz elli guruş maaş tahsis olduğu belirtilmekteydi. Maarif Nezareti'ne yazılan aynı tarihli yazıda da Manisa Mekteb-i İdadisi Müdürü iken Şirvan kazası kaymakamlığına tayin edilmiş olan Ali Rıza Efendi'nin üçyüz ondört senesi Eylül'ünün yirmi üçüncü gününden itibaren irade-i seniyye ile Padişah tarafından tayin buyurulduğundan denilerek burada da Manisa Mekteb-i İdadisi Müdürü Ali Rıza Efendi'den söz edilmektedir.¹⁰ Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Sadaret makamına yazılan 6 Mart 316/19 Mart 1900 tarihli yazıda Bitlis Vilayeti tarafından taltifi istenilen *Şirvan kazası* kaymakamı Ali Rıza Efendi'nin güzel hizmetine binaen bir rütbe-i salise ile taltifi hakkında Bitlis Vilayeti'nden gelen 26 Kanunusani 315/7 Şubat 1900 tarihli yazı ile Sicil-i Ahval'den alınan belgesiyle beraber ekte huzura takdim kılındığı belirtilmektedir.¹¹ Ali Rıza Bey gibi daha sonra Denizli İdadisi'nde H. 1321/1903-1904 ile H. 1323/1905-1906 yılları arasında Coğrafya öğretmenliği yapan Hasan Kemalettin Bey de Besni Kaymakamlığı'na atanmıştır.¹²

Ali Rıza Bey, Şirvan Kaymakamlığı'ndan sonra sırasıyla 20 Kasım 1900 tarihinde Bulanık, 3 Haziran 1903 tarihinde Mutki, 9 Nisan 1904 tarihinde naklen Ahlat kazası kaymakamlığına atanmıştır. Ali Rıza Bey, Maarif Nezareti'nden kaymakamlığa atanırken her ne kadar birinci sınıf olan Şirvan kazasına atanmışsa da söz konusu dereceyi 12 Aralık 1906 tarihinde hak ettiği adı geçenin "*ikmal-i müddet-i nizamiye encümene mebni terfien birinci sınıftan kaimmakamlık intihabına itası Dahiliye Nezareti celilesininin 29 Teşrinisani 322 tarihli tezkeresinde bildirilmekle Me'murin-i Mülkiye Komisyonu'nca tanzim kılınan 29 Şevval 324 tarih ve üçyüz seksen sekiz numaralı terfien birinci sınıf kaimmakamlık intihabnamesi mumaileyhe ita kılınmıştır*" yazısından anlaşılmaktadır. Bitlis Vilayeti Meclis-i İdaresi'nin 19 Nisan 1908 tarihli mazbatasında beyan ve tasdik edilen evraka göre Ali Rıza Bey, 5

⁸ BOA. DH. MKT. 2105.58.

⁹ BOA. DH. MKT. 2126.82.

¹⁰ BOA. DH. MKT. 2128.110.

¹¹ BOA. DH. MKT. 2325.60.

¹² Öksüz, a.g.t. , s. 51.

Temmuz 1903-17 Mart 1904 tarihleri arasında Mutki kazası kaymakamı iken Garzan kazası kaymakamlığına vekalet etmiştir. Bu sırada maşının yarısını Mutki'den diğer yarısını Garzan'dan almıştır. Genellikle Bitlis Vilayeti Muş Mutasarrıflığı, Siirt Sancağı'nda görev yapan Ali Rıza Bey'in Ahlat kaymakamı iken Bitlis Vilayeti tarafından azledildiği "*Ahlat kazasında himmet-i mevkisiyesinde mumaileyhin idare-i umura kifayeti olmadığından bailsle azliyle yerine faal-i diğerinde tayini Bitlis Vilayeti'nde keşide kılınan telgrafnamede işar olunmasına binaen yerine merkezden tayini hakkında Dahiliye Nezareti celilesine vuku' bulan işar ve Memurin-i Mülkiye Komisyonu'nda verilen karar üzerine bil-istinaden şerefsadır olan irade-i seniyye hazret-i hilafetpenahi mucibince bin üçyüz yigirmi beş senesi Rebiü'l-ahir'in onaltısında 29 Mayıs 1907 azliyle yerine diğeri tayin buyurulmuşdur*" ifadesinden anlaşılmaktadır. Ama bu karardan iki ay sonra 21 Temmuz 1907 tarihli kararla görevine iade edildiği anlaşılmaktadır. Bu kararda da adı geçenin 30 Mart 1904 tarihinden 1 Mayıs 1907 tarihine kadar Ahlat kazası kaymakamlığında bulunarak devlet malına ilişkin zimmet ve ilişiği olmadığı, güzel hizmet eylediği adı geçen kaza ile Bitlis Vilayeti Meclis-i İdareleri'nde 8 Temmuz 323 tarihli mazbata ile beyan ve tasdik kılınmış ve adı geçen mazbata Sicil-i Ahval idaresince aynen görülerek iade edilmiştir denilmektedir. Göreve iade edilmesine karşın Ali Rıza Bey'e asil görev verilmemiş, 3 Şubat 1908-24 Mayıs 1908 tarihleri arasında 1125 kuruş yarım maaşla eski görev yeri Mutki kazası kaymakamlığı vekaletinde bulunmuştur. Nihayet 27 Ocak 1909 tarihinde 2250 kuruş maaşla Sultanyeri kazası kaymakamlığına asaleten atanmıştır. Sicil-i Ahval'de on sene kadar şarkta görev yaptığı, her surette oranın diline ve şartlarına hakim olduğu kaydı düşülmüştür.¹³ Dahiliye evraklarından anladığımızı göre Ali Rıza Bey, Sultanyeri Kaymakamlığı'na Ahlat kazası kaymakam-ı sabıkı olarak tayin edilmiştir.¹⁴ 6 Ağustos 1910 tarihinde 2500 kuruş maaşla Kircaali kazası kaymakamlığına nakledilmiştir. 25 Ekim 1912 tarihinde aynı maaşla Ovacık kazası kaymakamlığına atanmıştır. Ama görevine dört aydır gitmediği için 31 Mart 1913 tarihinde müstafi ilan edilmiştir. Bu konuda Sicil-i Ahvalde adı geçen hakkında Padişah iradesinden dört ay geçtiği halde memuriyet mahalline gitmemiş olduğundan kanunen müstafi sayılmasına bin üç yüz otuz bir senesi Rebiü'l-ahiri'nin yirmi ikisinde karar verilmiş, 31 Mart 1913 tarihinde de yakın bir yere tayin buyurulmuştur denilmektedir.¹⁵ Ali Rıza Bey'in Sicil-i Ahval dosyasında bundan sonra kayıt bulunmamaktadır. Bu arada Ovacık kaymakamlığından müstafi sayıldıktan sonra diğer-i yakın olarak Arapgir kaymakamlığına atanmıştır.¹⁶

Dahiliye Nazırı Adil imzası ile 3 Haziran 1913 tarihinde Arapgir kazasının önemi vurgulanarak Sadaret'e sunulan evrak üzerine 10 Haziran 1913 tarihli irade-i seniyyede Padişah Mehmed Reşad, Dahiliye Nazırı Adil, Sadrazam Mahmud Şevket'in imzası olup, Arapgir kazası kaymakamı Rifat Efendi'nin azliyle yerine Ovacık kazası kaymakamlığından ayrılan Ali Rıza Efendi tayin kılınmıştır denilmektedir.¹⁷ Böylece Ali Rıza Bey kaymakamlık görevine yeniden dönmüş oluyordu. 16 Mart 1915 tarihinde irade-i seniyye ile Çarsancak kaymakamlığına Arapgir kaymakamı Ali Rıza Bey'in atandığını görüyoruz.¹⁸ Kısa bir süre sonra 24 Temmuz 1915 tarihinde irade-i seniyye ile bu sefer Nazimiye kaymakamı Edhem ile Çarsancak kaymakamı Ali Rıza Bey'lerin becayişleri gerçekleşmiştir.¹⁹ 8 Haziran 1916 tarihinde irade-i seniyye ile Harput kazası kaymakamlığına Nazimiye kaymakamı Ali Rıza

¹³ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 296.

¹⁴ BOA. BEO. 3482.261101.001.

¹⁵ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 325; BOA. BEO. 4104.307737.001.

¹⁶ Çankaya, a.g.e., s. 461.

¹⁷ BOA. i. DH. 1499/34.1331.B/7.

¹⁸ BOA. BEO. 4343.325713.001.

¹⁹ BOA. BEO. 4365.327348.001.

Bey atanmıştır.²⁰ 8 Ağustos 1917 tarihli irade-i seniyye ile Kahta kazası kaymakamlığına Harput kazası kaymakamı Ali Rıza Bey nakledilmiştir.²¹ 16 Nisan 1918 tarihinde Sadaret makamı Umur-u İradiye Kaleminden yazılan belgeden anlaşıldığına göre Ali Rıza Bey, Kahta kaymakamı iken Hısn-ı Mansur kazası kaymakamlığı vekaletinde bulunduğu ve kendisine sülüs nisbetinde vekalet maaşı uygun görülmüştür.²² Ali Çankaya bu döneme ait kaymakamlık görevlerini de çok farklı vermekte ve Nisan 1912 tarihinde Arapgir, aynı yıl Çemişgezek, Mart 1913 tarihinde Nazimiye, Aralık 1913 tarihinde Harput, Şubat 1914 tarihinde Kahta, Ekim 1914 tarihinde Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazaları kaymakamlığına atanmış demektir.²³ Ama Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Sadaret makamından Dahiliye Nezareti'ne yazılan belgede son kaymakamlığı olan Hısn-ı Mansur'a 1918 tarihli irade-i seniyye göre Hısn-ı Mansur kazası Kaymakamı Fahri Bey'in azliyle yerine Kahta Kaymakamı Ali Rıza Bey'in tayin edildiği yazılıdır.²⁴ Bu durumda Ali Rıza Bey, Dahiliye Nezareti bünyesinde 1898-1918 yılları arasında genellikle Bitlis Vilayeti Muş Mutasarrıflığı, Siirt Sancağı ile Mamuretü'l-aziz Vilayeti'nde kaymakam olarak yirmi yıl görev yapmıştır. 1910-1912 yıllarında Balkanlarda sadece Kırcaali'de kaymakamlık yaptığı görülmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi kaymakamlık görevi sırasında soruşturmalar, azledilme ve müstafi sayılma gibi işlemlerle mücadele etmiştir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden Ahlat kazası kaymakamı iken hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a gittiği anlaşılmaktadır.²⁵

C. MUTASARRIFLIK HAYATI

1. Süleymaniye ve Urfa Mutasarrıflığı

1.1. Mutasarrıflığa Atanması

Çankaya'ya göre Ali Rıza Bey, Hısn-ı Mansur Kaymakamı iken Ekim 1915 tarihinde Süleymaniye Sancağı Mutasarrıflığı'na yükseltildi. Üç yıl Süleymaniye Sancağı Mutasarrıflığı görevini ifa etti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Mütarekesi üzerine Süleymaniye Fransızlar tarafından işgal edilince, 2 Aralık 1918 tarihinde oradan ayrıldı. İstanbul'a dönerken en son kaymakamlık yaptığı Hısn-ı Mansur'da bir süre yeni görev emrini bekledi, Urfa'ya nakil ve tayin emrini alınca 20 Aralık 1918 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı görevine başladı.²⁶ Çankaya böyle yazsa da Dahiliye Nezareti evrakları arasında bulunan belgeler ile diğer kaynaklar burada verilen tarihleri teyit etmemektedir. Çünkü Dahiliye Nezareti Müsteşar Vekili Galib imzası ile Mamuretü'l-aziz Vilayeti'ne yazılan 1918 tarihli yazıda Kahta Kaymakamı Ali Rıza Bey'in Süleymaniye Mutasarrıflığı'na atanması düşünüldüğü belirtildikten sonra adı geçen livayı idare edip edemeyeceği sorulmaktadır.²⁷ Bu belgeden Ali Rıza Bey'in Süleymaniye Mutasarrıflığı'na atanması daha Kahta Kaymakamlığı döneminde başladığı anlaşılmaktadır. Sonra atama işlemleri devam etmiş ve Daire-i Sadaret Umur-u Mühimme Kaleminden Dahiliye Nezaareti'ne yazılan yazıda Padişah'ın 1918 tarihli irade-i seniyye ile Hısn-ı Mansur kazası Kaymakamı Ali Rıza Bey'in Süleymaniye Sancağı Mutasarrıflığı'na atandığı görülmektedir.²⁸ Bu durumda Ali Rıza Bey, Süleymaniye Mutasarrıflığı görevini altı ay kadar icra edebilmiştir. Çünkü aynı yılın sonlarında Nusaybin'de olduğuna dair belgeler bulunmaktadır. Nusaybin'de

²⁰ BOA. BEO. 4418.331280.001.

²¹ BOA. BEO. 4479.335925.001.

²² BOA. BEO. 4511. 338313.

²³ Çankaya, *a.g.e*, s. 461-462.

²⁴ BOA. BEO. 451913389091.

²⁵ BOA. Y. A. HUS. 0505.00115.002; BOA. Y. A. HUS. 00503.00114.004.

²⁶ Çankaya, *a.g.e*, s. 462.

²⁷ BOA. DH. ŞFR. 88.229.001.

²⁸ BOA. BEO. 4524/339254.

Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza imzası ile 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta Musul'un genel durumunu diğer telgrafta bildirdiğini, makam-ı vilayetin kalmadığını, İstanbul'a kati surette hareket etmek icap etse de ailesinin Hısn-ı Mansur'da bekler olmasından dolayı Urfa yoluyla oraya hareket etmesini ve hakkındaki irade-i devletlerini bekleyeceğini belirtir.²⁹ Onun bu telgrafına dokuz gün sonra 5 Kanunusani 335/1919 tarihinde Nazır namına Hamit imzası ile "gelebilirsiniz" şeklinde tek kelimelik bir cevap verilmiştir.³⁰ Diyarbakir Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne çekilen 27. 2. 335/1919 tarihli cevabi şifrede Mardin Livası'na gelen Kerkük Mutasarrıfı Nuri Bey'in Dersaadet'e, Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in Hısn-ı Mansur'a gittiği, Diyarbakir dahilinde başka mutasarrıf ve kaymakam bulunmadığı belirtiliyordu.³¹ Bu arada (30. 1. 335/1919) bir de Diyarbakir Vilayeti Vali Vekili Mustafa Nadir imzası ile Mardin Livası'na bu sırada Hısn-ı Mansur'da sakin Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in veyahut diğer bir zatın tayini istenmekteydi.³² Bu öneri kabul edilseydi Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Urfa yerine Mardin Mutasarrıfı olacaktı. Ali Rıza Bey, Hısn-ı Mansur'da görev beklerken 4 Mart 335/1919 tarihli Nazır Vekili namına Müsteşar Keşfi imzalı şifre ile Neşat ve Emin Beylerin kaydları terhin edilmiştir. "*Mahallerinde kaldıkları beyan olunan memurinin ecnebi hizmetini kabul edenler varsa bunların hin-i işgalde memleketi terke muktedir olub olmadıklarını ve kabul ettikleri nev-i memuriyetler ve isbaten yerli bulunub bulunmadıklarını bila-taraf tahkik ve inbasi*" istenmekteydi.³³ Ali Rıza Bey'in bu şifrede geçen sorulara ne cevap verdi onu tespit etmek mümkün olmadı.

Hısn-ı Mansur'da uzun bir bekleyişten sonra Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in Urfa Mutasarrıflığı'na atandığını Dahiliye Nazırı Cemal (Keşmir) imzasıyla Mamuretü'l-aziz (Elazığ) Vilayeti'ne çekilen 2 Nisan 335/1919 tarihli telgrafta "*Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in tehcir mes'elesinden dolayı seri'an celbine Divan-ı Harb-i Örfü Riyaseti'nce lüzum gösterilmekte olduğundan bila-ifate-i vakt Urfa'ya hareketle Liva-ı umuriha deruhte ederek mumaileyh Nusret Bey'in tahte'l-hıfz Dersaadet'e iğramı vesaikini istikmal eylesini eleyvm Hısn-ı Mansur'da bulunan Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e tebliği ehemmiyetle tavsiye olunur*" ifadesinden anlaşılmaktaydı.³⁴ Mamuretü'l-aziz Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 14 Nisan 335/1919 tarihli şifrede Hısn-ı Mansur'da bulunan Süleymaniye eski Mutasarrıfı *Ali Rıza Bey, Liva işlerini deruhte etmek üzere ayın onbeşinci günü* Urfa'ya vasıl olmak üzere ondördüncü *günü* Hısn-ı Mansur'dan hareket edeceği cevaben bildirmektedir. Dahiliye Nezareti ile Mamuretü'l-aziz Vilayeti arasında geçen yazışmadan Ali Rıza Bey'in 15 Nisan 1919 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı görevine başladı anlaşılmaktadır.³⁵ Bu arada Ali Rıza Bey'in Urfa Mutasarrıflığı'na atanmasına ilişkin resmi işlem devam etmiş ve Daire-i Sadaret Umur-u Mühime Kaleminden 27 Nisan 335/1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda 24 Nisan 335/1919 tarihli irade-i seniyye ile Urfa Mutasarrıflığı'na Süleymaniye Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in tayin edildiği belirtiliyordu.³⁶

Ali Rıza Bey'in Urfa Mutasarrıflığı'na 1919 yılının ilk yarısına doğru atandığına dair başka kaynaklar da bulunuyor. Örneğin bir kaynak 14 Haziran 1917 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı'na atanan Nusret Bey'in Mütareke'den sonra yaklaşık beş ay kadar Urfa Mutasarrıflığı yaptığını, tehcir meselesinden dolayı Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in emriyle

²⁹ BOA. DH. ŞFR. 608.29.001.

³⁰ BOA. DH. ŞFR. 95.34.001.

³¹ BOA. DH. ŞFR. 618.24.001.

³² BOA. DH. ŞFR. 612.103.001.

³³ BOA. DH. ŞFR. 97.37.001.

³⁴ BOA. DH. ŞFR. 98.10.001; Müslüm C. Akalın, *Urfa Kurtuluş Yazıları*, Şurkav Yayınları, Ankara, 2015, s. 91.

³⁵ BOA. DH. ŞFR. 625.148.001.

³⁶ BOA. BEO. 45701342745.

Urfa'daki görevinden 6 Nisan 1919 tarihinde azlolunarak tutuklandığını ve İstanbul'a götürüldüğünü belirtir.³⁷ Burada geçen tutuklanma tarihi Mamaretü'l-aziz Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne verdiği bilgiye göre doğru değildir. Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Mondros Mütarekesi'ni müteakip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve milis teşkilatı kurmalarını valilere ve müstakil mutasarrıflara tavsiye ettiğini, gerekli silah ve cephaneyi ordu kaynaklarından verileceğini, bu tavsiye ve tebliğini hemen kavrayıp, tatbik etmekte Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in dirayet gösterdiğini, bu hususu mahallinde tetkik ve teşvik etmek amacıyla 10 Ocak 1919 tarihinde Urfa'ya giderek Nusret Bey ve mahallin ileri gelenleriyle görüşüğünü belirtmektedir. Ayrıca o zamanlar çekilen 3. 12. 1918 tarihli Urfa'da Müdafaa- Hukuk Teşkilatı ve Urfa 10. 1. 1919 alt yazılı iki fotoğrafı ekte verdiği görülmektedir.³⁸ Urfa'da Amerikan Yetimhanesi'nin müdiresi olan Mary Caroline Holmes, 1919 yılı başında İstanbul'da Galata rıhtımına çıktığını, tren ile Halep'e, oradan karayolu ile Urfa'ya ulaştığını belirtir. Bir gün, birden bire Mutasarrıf'ın (Nusret Bey) tutuklandığını ve İstanbul'a gönderildiğini, 1915 yılında Mutasarrıflık ettiği kente yaptığı kötülükten dolayı yargılandığını ve ölümle cezalandırıldığını sözlerine ilave eder. Nusret Bey'in "*yerine geçen Ali Rıza Bey adam olduğunu gösterdi*" diyerek yeni Mutasarrıf ile iyi anlaşmış olduğunu gösteriyordu.³⁹ Burada hemen ilave edelim Nusret Bey, I. Dünya Savaşı yıllarında Bayburt Kaymakamlığı, Ergani Mutasarrıflığı yaptıktan sonra Urfa Mutasarrıflığı'na yukarıda belirtildiği gibi 14 Haziran 1917 tarihinde atanmıştır. Bu durumda onu tutuklama ve yargılanma sebepleri Urfa Mutasarrıflığı dönemi ile ilgili olamaz gözüküyor.⁴⁰ Neticede Urfa Mutasarrıfı olan Nusret Bey'in yerine Ali Rıza Bey atanmıştır. Urfa Müftüsü Hasan (Hüsni) Efendi (Açanal), hatıratında Nusret Bey'in tutuklanması, Ali Rıza Bey'in Urfa'ya gelmesi, Mutasarrıflık makamına oturması, icraatları ve Milli Mücadele'ye bakışı hakkında şöyle demektedir. Önce İngiliz işgali henüz ikinci ayı içindeyken bir gün memur kılıklı bir zatın Nusret Bey'i makamında ziyaret ettiğini, kendisinin açıkta kalmış bir memur olduğunu, İstanbul'a gitmek için tren günleri ile istasyonlar hakkında bilgi aldığını belirtir. Sonra Jandarma dairesi'ne giderek, Kumandan (Binbaşı) Ali Rıza Bey ile görüşür, kendisinin Urfa Mutasarrıflığı'na tayin edildiğini, Nusret Bey'i tevkife memur bulunduğunu ifade eder. Damat Ferit Paşa hükümetinin konuya ilişkin belgesini ibraz ettikten sonra, "*Ben şimdi Nusret Bey'le görüşüm. O henüz makamındadır, meseleden haberdar değildir. Fırarına meydan vermeden hemen tevkifi lazımdır. Bu dakikada tevkifini emrediyorum*" der. Yeni Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den eski Mutasarrıfı tutuklama emri alan Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, hiç düşünmeden Nusret Bey'i makamında tutuklar. Ferit Paşa hükümetinin Urfa'ya göndermiş olduğu yeni Mutasarrıf, ileride Urfa mücadelesinin hakiki bir kahramanı olmuştur. Bu Mutasarrıf, Alaiyeli Ali Rıza Bey idi. Yeni Mutasarrıf ile Jandarma Kumandanı aynı adı taşıyordu. Nusret Bey'in tutuklanmasından sonra Ali Rıza Bey, Mutasarrıflık makamına oturdu. Nusret Bey hakkında pek lütfkâr davranmıştır. Jandarma Kumandanı, amirinin takdirini kazanmak zannıyla Nusret Bey'i hapisanede yatırmak istedi. Ama Mutasarrıf Ali Rıza Bey, polis nezareti altında evinde bıraktırdı. Herkesle görüşmesine, hususi işlerini görmek için Urfa'da günlerce kalmasına müsaade etti. Kendisi de her gün Nusret Bey ile görüşüyor ve onu teselli ediyordu. Nusret Bey'e firar edebileceğini, gereken kolaylığın yapılacağını belirtiyordu. Fakat Nusret Bey, vazifesinde hiçbir kusuru olmadığını düşünerek firar etmedi. Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'in koruması altında Nusret Bey,

³⁷ Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. bs. , Ankara, 2021, s. 263-264.

³⁸ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım-İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 26-27, resim: 1.

³⁹ Mary Caroline Holmes, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev. Vedii Dilmen, Yaba Yayınları, 2. bs. , İstanbul, 2008, s. 11-16, 27.

⁴⁰ Feridun Ata, *a.g.e.* , s. 263-264.

Akçakale İstasyonu'nda İngilizlere teslim edilmiştir.⁴¹ Müftü Hasan Efendi, yeni Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in temiz kalpli olduğunu, her şeyi sükunetle düşünüp, sükunetle muhakeme ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Mutasarrıf Ali Rıza Bey göreve başladıktan sonra Urfa'da savaştan önce olup, savaş boyunca uyuyan bazı siyasi akımların yeniden canlandığını, siyasi parti ve dernek kurma teşebbüslerinde bulunduğu, memleketin durumunun buna müsait olmadığı müteşebbisler tarafından anlaşılacak, bütün güçlerin Milli Mücadeleye yönlendirildiğini sözlerine ilave eder. Mutasarrıfın onayını alan işgal kumandanı Binbaşı Baros, Sancağın Tahrirat Müdürü'nü de yanına alarak bir uçak, bir zırhlı otomobil ve iki yüz kadar Hintli asker ile Harran Ovası'na hareket etmiş ve asayiş bozan ve yağma yapan urban (Bedevi Arap) topluluklarını dağıtmış, Mutasarrıf'tan halkın urban yağmasından ne kadar zarar gördüğüne dair bir defter istemiş, mutasarrıfın belirttiği beş yüz altınlık zararı mütecavizlerden tahsil ederek, halka dağıtmak üzere Mutasarrıfa göndermesine rağmen tutukladığı suçlunun Türk makamlarına teslimini bir türlü yapmamış, birkaç gün karargâhında hapsedtikten sonra serbest bırakmıştır.⁴²

1.2. Urfa'daki Faaliyetleri

Mutasarrıf Nusret Bey'in tutuklanmasından sonra, Ali İhsan Paşa'nın hatıratında belirttiği Urfa'daki milli hareket çalışmaları bir süre duraklamıştır. Mutasarrıf Ali Rıza Bey zamanında Erzurum Kongresi'ne gidecek Urfa delegelerinin belirlenmesi için toplantılar yapılmıştır. Böylece Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in önderliğinde milli çalışmalara yeniden hız verilmiştir.⁴³ Ama Erzurum Kongresi'ne katılanlara bakıldığında, katılanlar ve katılması engellenen veya geciktirilen sancak ve vilayetler arasında Urfa'nın olmadığını görüyoruz.⁴⁴ Sivas Kongresi sırasında, Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in başkanlığında, "Onikiler" tarafından, 4-5 Eylül 1919 gecesi Kale Mahallesi'nde Güllüzade Osman Efendi'nin evinde, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Kurucular arasında olmayan Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in bu harekete ikna edilmesi, cemiyet üyelerinin ricası, Posta ve Telgraf Müdürü Arif Bey'in İngiliz işgali atındaki Urfa Postanesi yerine gizli olan Karaköprü telgraf merkezini açması üzerine durum Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilecektir. Ayrıca Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Mutasarrıflık arasında temas sağlama görevi Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'e verilmesini Mutasarrıf uygun görmüştür.⁴⁵ Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal (Paşa), Urfa'da milli teşkilat kurulur kurulmaz, 6 Eylül 1335/1919 tarihinde Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na "gayet aceledir" notu ile gönderdiği telgrafta, Mütareke şartlarına aykırı olarak Urfa, Maraş ve Antep'in önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından işgal edildiğini, hükümetin bu haksız olayı İtilaf Devletleri nezdinde protesto ettiğini, söz konusu memleketlerin ahalsinin Osmanlı vatanının ortadan kaldırılamayacağını cihana duyurmaya başladığını, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim ve merkez kurulları ile Belediye Başkanları, Osmanlı yurdunun parçası olan bu yerlerin, bu defa da Fransızlar tarafından işgal edilmekte olmasını telgrafla İtilaf Devletleri temsilcileriyle, Avrupa ve Amerika kamuoylarında protesto ile bu haksızlığın giderilmesinin kesin olarak istenmesi gereği tebliğ olunur" demektedir.⁴⁶ Bunun üzerine, Hacı Mustafa Efendi'nin evinde yapılan toplantılara, Müftü

⁴¹ Hasan Açıanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları: 24, Ankara, 2001, s. 35-36.

⁴² Açıanal, *a.g.e.*, s. 37, 43.

⁴³ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 144.

⁴⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümine Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs., Ankara, 1988, s. 78-8; Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, Kaynak Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2000, s. 105-107.

⁴⁵ Özçelik, *a.g.e.*, s. 145-147.

⁴⁶ Özçelik, *a.g.e.*, s. 150.

Hasan Efendi ile eski Müftü Şeyh Müslim Efendi başta olmak üzere, eşraf ve ileri gelenler katıldı. Müftü Hasan Efendi, cemiyetin çalışmalarına ve düşüncelerine katıldığını beyan etmesi üzerine diğerleri de Müftü gibi düşündüğünü belirttiler. Urfa Müftüsü tarafından kaleme alınan protestonameler, yerli ve yabancı basın organlarına gönderildi.⁴⁷ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal (Paşa), Urfa Müftüsü Hasan Efendi'ye 31 Teşrinievvel 1335/31 Ekim 1919 tarihli telgrafında *"Dini ve vatani hisleriniz şükranla layıktır... milletimiz geçici bile olsa, hiçbir yabancı işgal ve denetimini kabul edemez. Göç doğru değildir"* demektedir. Mustafa Kemal (Paşa), 8/9 Aralık 1919 tarihinde Urfa Müftüsü Hasan Efendi'ye çektiği telgrafta *"Eşraf ve ileri gelenlerin imzalarını taşıyan telgrafnameniz incelendi... Mutasarrıflığa da yaptığımız tebligatta belirttiğimiz gibi vatanımızı haksız yere işgal etmiş olan Fransızların vaziyeti geçici olup, ...Bu konuda ilgililerle etkili siyasi görüşmelerde bulunulmuştur. Bunun için Ermeniler veya Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe, tarafınızdan silahlı bir tecavüzde bulunulmamasını tavsiye eder, ...milli birliği sağlamlaştırmaya ve milli teşkilatı genişletmeye son derece önem vermenizi... talep ederiz"* demektedir.⁴⁸

Karaköprü telgraf merkezinin açılması sırasında yaşanan teknik sebeplerden mi yoksa milli faaliyetlere taraftar olmadığından mı Mutasarrıf, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunu Sivas'a bir ay kadar sonra bildirmiştir. Çünkü Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, 3 Ekim 1335/1919 tarihli telgrafında Sivas'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Riyaseti'ne *"Şimdilik mevcudu altıyüz silahlı olmak üzere, Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in emrinde ve Oniki Reis idaresinde bulunmak üzere gizli bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edilmiş olup, bu husustaki emirlerinizin adı geçen Ali Rıza Bey'e gönderilmesini istirham ederim"* demektedir. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal (Paşa), Urfa Mutasarrıflığı'na çektiği 8 Ekim 1335/1919 tarihli cevabi telgrafında *"Vatarperverce çalışmalarınıza teşekkür ederim. Teşkilatın genişletilmesi için gerekli çabanın gösterilmesini, haberleşmenin sürdürülmesini, Diyarbakır'da 13. Kolordu Kurmay Başkanlığı ve Mardin'deki 5. Fırka'nın Tümen Komutanı ile ilişki kurulmasını ve bunun Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'e de bildirilmesini rica ederim"* demiştir.⁴⁹ Görüldüğü gibi Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in kullandığı dil gayet resmi bir seviyede olup milli harekete karşı mesafeli olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal (Paşa), Urfa Mutasarrıflığı'na 28 Kasım 1919 tarihinde verdiği talimatta *"Gayemiz vatanın kurtulmasıdır... Mütarekeye, milletlerarası hukuka aykırı en ufak hareketi bile protesto etmekten çekinmeyiniz. Milli teşkilatı kuvvetlendirmeye hizmet ediniz. Fransızlar... Ermeni çetelerini işgal mıntıkalarından geri çekeceklerine dair söz vermiş olduklarından, ahalimiz ve milli teşkilatımız tarafından, silahlı bir tecavüz yapılmamalıdır. Fakat, Fransızlar ve Ermeniler sebebiyet verir ise, her türlü mukabele meşru ve vatanidir. Bunları ahaliye ve ora Heyet-i Merkeziyesi'ne böylece anlatınız"* demekteydi.⁵⁰ Müftü Hasan Efendi, 1919 yılı Aralık ayı başlarında bir gün Mutasarrıf Ali Rıza Bey kendisini makamına çağırarak Fransızlardan gelen bir telgrafi gösterip, 'bu mektuba karşı ne yapmamız gerektiğini' sorduğunu, mektupta mealen 'Urfa şehri içinde bize savaş açmak için teşkilat kuran ve yöneten "oniki" kalburüstü şahıs olduğunu haber aldık. Bu hareket, halkı Mondros Mütarekesi gereğince Urfa'yı işgal eden Müttefik kuvvetlerine karşı, isyana teşvik demektir. En kısa zamanda bu şahısları bize teslim ediniz, onlara gereken dersi verelim' yazdığını, mektubu arkadaşlarına gösterip konu hakkında istişare etmek için Mutasarrıf'tan aldığını belirtir. Toplantıdan Fransızlara bir cevabi nota hazırlanması sonucu çıktığını, Bütün Urfa Sancağı halkı adına

⁴⁷ Özçelik, a.g.e. , s. 152-153.

⁴⁸ Açıkanal, a.g.e. , s. 51-54; Özçelik, a.g.e. , s. 139-140.

⁴⁹ Özçelik, a.g.e. , s. 147-148; Açıkanal, a.g.e. , s. 60-61.

⁵⁰ Özçelik, a.g.e. , s. 137.

Onikiler tarafından verilen uzun notayı kendisinin hazırladığını, tarihsiz notada kısaca “Biz Urfa Sancağı halkı sulhsever insanlarız. Bin yıldan beri bu topraklarda hür olarak yaşıyoruz. Ancak topraklarımıza göz dikenleri bu teşebbüslerinde hep pişman etmişizdir. Şimdiye dek sizin buraya muvakkat olarak geldiğinizi sanıyorduk... Size tavsiyemiz biz ONİKİLERİN ve temsilcisi bulunduğumuz 120 binlerin sillesini yemeden ve çok geç olmadan, medeni milletlere yakışır bir tarzda Urfalılarından özür dileyerek Fransa’ya dönmenizdir” yazdığını, cevabi notayı Ali Rıza Bey’e teslim ettiğini, onun da hiç çekinmeden notayı Fransızlara ilettiğini belirtir.⁵¹

Bu arada Sivas Kongresi’nden sonra Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Urfa’dan 18 Eylül 1919 tarihinde Sivas’ta Kongre Riyaset-i Aliyesi’ne çektiği telgrafta,

“Heyet-i Temsiliye’nin ve Kongre’nin harekâtı İngiliz hükümetince doğrudan doğruya Düvel-i İtilafiyeye karşı taarruz şeklinde telakki olunmaktadır ve bu halin temadisine Türk hükümetinin ihdas eylediği bir vaziyet manası verilerek umum Osmanlı kıtası Düvel-i İtilafiyeye’ce işgal-i askeri altına alınmak ve Türk hükümetine hitam verilmek gibi bir gayeye sevkedeceğini buradaki temas neticesi olarak hissedilmekte olduğundan vaziyet-i hazır saadet-i milleti imha edecek bir şekilden tevakkisini istilzam edecek bir surette kabine ile itilaf husulü, vatan ve milletin selameti noktasından intizar ve istirham olunur”⁵² demektedir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal (Paşa) imzası ile bir gün sonra 19 Eylül 1919 tarihinde Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Beyefendi’ye yazdığı uzunca telgrafında “İkaz maksad-ı hayırhanesiyle keşide buyurulan 18. 9. 1919 tarihli telgrafname-i alileri heyetimizce nazar-ı dikkate alındı ve berveç-i ati nikatın zat-ı alilerine iblağı tensip edildi” dedikten sonra konuya ilişkin düşüncelerini dört madde halinde bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta aynı konuyu mevzubahis etmekte ve Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey’in telgrafını bu telgrafın Mutasarrıfa yabancılar tarafından dikte ettirildiğine şüphe olmadığını, ama buna gerektiği şekilde karşılık verildiğini belirtmektedir.⁵³ Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey’in söz konusu telgrafı Mazhar Müfit Bey tarafından da konu edilmekte ve “Heyette okunan bu telgraf hayretimizi celbettir. Bu zatın, hadisat ve ahvalden ne kadar bihaber ve İstanbul hükümetinin elinde bir alet olduğu anlaşılıyordu. Hakikaten gafil olan bu Mutasarrıfı, yeniden tenvir etmeyi daha münasip bulduk... Cevabi telgrafımız, herhalde maksadı temine yararmış olmalıydı ki bir defa ses ve sedası işitilmez oldu” demektedir. Sonra da Niğde, Dersim ve Urfa mutasarrıflarının menfi hareketlerinin izale edildiğini sözlerine ilave etmektedir.⁵⁴ Bir kaç gün sonra Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal (Paşa), Sivas’tan 26 Eylül 1919 tarihli Kolordulara, Vilayetlere, Urfa’nın da içinde olduğu Mutasarrıflıklara, Vilayet ve Mutasarrıflık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyeleri’ne ve Şehremanetine gönderdiği beyannamede Ferit Paşa Kabinesi’nin önemli bir dayanağı olan Konya Valisi Cemal Bey’in Konya’da vatan ve millet aleyhine faaliyetlerini anlattıktan sonra Cemal Bey (Keşmir) ve hempalarının sonunda İstanbul’a firar ettiğini duyuruyordu.⁵⁵ Böylece Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde önemli bir dayanağı olan Konya Valisi İbradılı Cemal Bey’in Anadolu ile ilişkisi kesilmiş oluyordu. Burada sözü edilen Cemal Bey, Milli Mücadele devrindeki menfi faaliyetlerinden dolayı adı 28 Mayıs 1927 tarihinde

⁵¹ Açıanal, a.g.e. , s. 65-67.

⁵² Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1991, s. 724-726.

⁵³ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 118.

⁵⁴ Mazhar Müfit Kansu, a.g.e. , s. 298-300.

⁵⁵ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s. 723-724.

kabul edilen yasa ile “Yüzellilikler Listesi’ne” girmiş ve yıllarca Romanya’da yaşamıştır. 29 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3527 Sayılı Af Kanunu’nda bulunan ikinci listede 11. sırada Cemal (Eski Nazırlardan, İstanbul) kaydı ile af edilerek ülkeye dönmüş ve İstanbul’da vefat etmiştir.⁵⁶

Fransız Kaimmakamı Depuvar, 25 Kasım 1919 tarihinde Mutasarrıflığa yazdığı yazıda “Urfa Sancağı Askeri Kumandanı, bu günden itibaren Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey’in memuriyetine son vermiştir... Depuvar bu emrin infazına Mutasarrıf Efendi’yi davet eder... Arappınar İstasyonu’nda kendisine hareket tarihi bildirilecektir” demektedir. Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, aynı gün Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey’e yazdığı yazıda Urfa’daki Fransız işgal kuvvetleri kumandanlığından alınan tezkere naklen tebliğ olunur diyerek görevini yapmaktadır. Bundan sonra Urfa Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey, 28 Kasım 1919 tarihinde Sivas’ta Heyet-i Temsiliye ile Diyarbakir’de 13. Kolordu Kumandanlığı’na yazdığı yazıda ilk kez kod adı olarak “Hayreddin” takma adını kullanırken, bir gün sonra 29 Kasım 1919 tarihli yazısında Sabık Jandarma Kumandanı Ali Rıza imzasını kullandığı görülmektedir.⁵⁷ Bundan sonra da hep Sabık Jandarma Kumandanı ve Hayreddin imzasını kullandığı görülmektedir. Urfa Müftüsü Hasan Efendi, Kumandan Ali Rıza Bey’in Urfa’dan ayrılmasını şöyle anlatır. Urfa Jandarma Kumandanı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Binbaşı Ali Rıza Bey, İç Anadolu’ya firarı etmeyi kararlaştırmış olup Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in delaletiyle Heyet-i Temsiliye’den bir memuriyet almayı tasarlıyordu. Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, 26 Kasım 1919 tarihinde bir gece ansızın kimseye haber vermeden Urfa’dan kaçtı. Binbaşı Ali Rıza Bey’in Sivas’a gitmek niyetiyle Urfa’dan ayrıldığı sırada işgali fiilen reddedebilecek teşkilatımız henüz embriyon halindeydi. Urfa Müftüsü Hasan Efendi ile Eski Müftü Şeyh Müslim Efendi ile Urfa Livası’ndan bazı ileri gelen kişilerin imzasını taşıyan Sivas’ta Heyet-i Temsiliye Reisliği’ne, Diyarbakir’de 13. Kolordu Komutanlığı’na ve Siverek Askeri Komutanlığı’na 3 Aralık 1919 tarihinde çekilen telgrafta “Urfa halkı... tarihi belgelere dayanan protestolar sunmakla meşru haklarını ispata karar vermiş iken bunun hilafına hatalarla dolu hareketleri ile Fransızların bazı müdahalelerini celp etmiş ve memlekette fikir karışıklığına sebep olmaktan işten el çektirilen ve o tarafa gelmiş olan Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey memleketimiz adına Temsil Heyeti huzurunda hiçbir söz söylemek yetkisine haiz olmadığından muhtemel beyan ve tekliflerinin kabule şayan görülmemesini arz ederiz” demektedirler.⁵⁸ Kumandan Ali Rıza Bey durumuyla ilgili İstanbul’a başvurmuş olmalı ki 13 Kasım 335/1919 tarihinde Dersaadet’ten Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal imzası ile gelen yazıda İstanbul’a gelmemesini, Mamuretü’l-aziz’de (Elazığ) izinli olarak bulunmasını, uygun bir yere tayini yapılan kadar tahsisatının El-aziz Alay Kumandanlığı’ndan tesviye edileceğini adı geçen alaya bildirildiğini belirtmektedir. Urfa Jandarma Kumandanı ve Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuran Binbaşı Ali Rıza Bey’in daha sonra Sinop Jandarma Kumandanı olduğunu ve Kaymakam rütbesinde olduğunu görüyoruz.⁵⁹

1.3. Binbaşı Ali Saip Bey ve Urfa’nın Kurtuluşu

Binbaşı Ali Rıza Bey’in Urfa’dan ayrılması üzerine yerine Mustafa Kemal’in (Paşa) 8/9 Aralık 1919 tarihli telgrafı ile Kozan Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Saip Bey (Ursavaş) gönderildi. 29 Aralık 1919 tarihinde Urfa’da göreve başlayan Ali Saip Bey, Mutasarrıf

⁵⁶ Osman Öndeş, *Vahdeddin’in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor-Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 369-374; Kemal Özkaynak, *Akseki Kazası Tarih-Coğrafya-Turizm-Biyografya*, Akgün Matbaası, Ankara, 1954, s. 142.

⁵⁷ Ali Rıza, *Ahfada Yadigar, Urfa Mücahadesi*, Sinop Matbaası, H. 1343, M. 1924, s. 69, 74.

⁵⁸ Açıanal, *a.g.e.*, s. 63-64.

⁵⁹ Ali Rıza, *a.g.e.*, s. 87, 95.

Ali Rıza Bey'den Urfa halkının mücadeleye hazır olduğunu öğrenmiş ve kendisinden beklenen askeri ve stratejik planı rahatlıkla uygulayabileceğini anlamıştır. Bu arada Mutasarrıf tarafından Ali Saip Bey Urfa Merkez Heyeti ile tanıştırıldı, onlarda milis teşkilatı hakkında kendisine bilgi verdi.⁶⁰ Ali Saip Bey, Urfa'ya gelmesinden bir hafta sonra 7 Ocak 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne çektiği telgrafta, telgrafının 3 Ocak 1920 tarihli telgrafına zeyl olduğunu vurgulayarak ismini sıraladığı askeri yetkililer ile eşraftan münasiplere yemin ettirdikten sonra "*Kanunusani'nin 15. Perşembe günü milli kıyam icrasının taht-ı karar alındığını arz ederim*" demektedir.⁶¹ Ali Saip Bey'in verdiği bilgiden anlaşıldığına göre 15 Ocak günü Urfa'da milli ayaklanma başlayacaktır. Bu arada Fransızların düzenledikleri bir çay ziyafetine Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Müftü Hasan Efendi, Ali Saip Bey ile bazı memurlar ile erkan davetli olarak katılmıştır. Mutasarrıf ile Müftü Efendi davetten ayrıldıktan sonra Fransız işgal komutanı ile Ali Saip Bey özel bir konuşma yapmışlardır. Sonra Ali Saip Bey, Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e gidip, tutuklanma tehlikesinden söz ederek geçici olarak Urfa'dan uzaklaşması için Diyarbakır'da 13. Kolordu ile temas kurması için izin istemiş, Mutasarrıf da bu tedbiri uygun bulmuştur. Neticede Ali Saip Bey 14/15 Ocak 1920 gecesi dört arkadaşı ile Urfa'dan ayrıldı. Bu sırada yöredeki aşiretlerden oluşan milis güçleri ile temas kurdu, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından savaşa karar verildiğini, harekâtı kendisinin idare edeceğini onlara bildirdi.⁶² Urfa'dan firar eden jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Saip Bey, 17 Ocak 1920 tarihinde Urfa Jandarma Tabur mülhakı Hulusi Efendi'ye çektiği telgrafta "*salimen Siverek'e geldik*" demekte ve kendisinin ayrılmasından sonra Urfa'daki durumu sormaktadır.⁶³ Ali Saip Bey, 31 Ocak 1920 tarihli şifresi ile Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne yarın İhsan, Şevket ve İlyas beylerin aşiretlerle Urfa'nın üzerine yürüyeceklerini, Urfa Kuva-yı Milliyesi'ne verilecek emirlerin Viranşehir vasıtasıyla itasını istirham ederim demektedir.⁶⁴ Ali Saip Bey, 7 Şubat 1920 tarihinde Urfa'nın 7 km kuzeyindeki Karaköprü'ye geldi, 8 Şubat'ta Karaköprü'de Merkez Heyeti toplandı, toplantıda askeri durumu teferruatı ile anlattı, Fransızlara 24 saat içinde şehri boşaltmaları için bir nota gönderdi. Bu isteğe Fransızlar ret cevabı verdi.⁶⁵ Bu arada Urfa Ermeni Cemaati Murahhasa Vekili Papas Artin, 1920 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı vasıtasıyla Kuva-yı Milliye Kumandanlığı Cenab-ı Alisi'ne gönderdiği yazıda "*Şerefmevrud 7 Şubat 36/1920 tarihli karar-ı kat'iyi mutazammın beyanname-i alilerinde muhafaza buyurulacağına katiyen emin ve mutmainiz*" demektedir. Binbaşı Ali Saip Bey, dönemi anlatan eserinin 3. kısmında "*İlk Ateş*" başlığı altında Urfa'da silahlı mücadelenin başlangıcı olarak 9 Şubat 336/1920 tarihini vermekte ve ilk ateşin nasıl açıldığını ayrıntısı ile anlatmaktadır.⁶⁶ Kuva-yı Milliye Kumandanı Namak (Ali Saip) imzalı 13 Şubat 340/ (336/1920 olmalı) tarihli Ermeni Millet Meclisi'ne adlı yazı üzerine Ermeni Millet Meclisi namına Doktor Tahncıyan? imzalı cevapta Kuva-yı Milliye Kumandanı Namak ve Mutasarrıf Beylere hitabıyla mektuplarını aldıklarını, cevap yazmak istediklerini, Amerikalıların kendi mektuplarını yazmak için süre talep ettiklerini, Türkçe'ye tercüme için biraz vakte muhtaç olduklarını, akşama doğru alaturka saat onbir, onbir buçuk sıralarında mektubun cevabını takdim edeceğini arz etmekte ve affını istemektedir.⁶⁷ Ali Saip Bey, Kuva-yı Milliye Kumandanı Namak imzasıyla 16 Şubat 336/1920 tarihinde Doktor Fişer'e

⁶⁰ Açıanal, *a.g.e.*, s. 67-68.

⁶¹ Ali Saip, *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, 1340, s. 62; Özçelik, *a.g.e.*, s. 174.

⁶² Açıanal, *a.g.e.*, s. 69-71.

⁶³ Ali Rıza, *a.g.e.*, s. 98.

⁶⁴ Ali Saip, *a.g.e.*, s. 82.

⁶⁵ Açıanal, *a.g.e.*, s. 70-71.

⁶⁶ Ali Saip, *a.g.e.*, s. 94, 102.

⁶⁷ Ali Saip, *a.g.e.*, s. 118.

yazdığı yazıda Mektubunu aldığı, Mutasarrıf Bey'e yazdığınız mektubu da gördüğünü, bulunduğunuz mevkii düşman mevzileri arasında bulunduğundan heyetinizle Duyun-u Umumiye binasına naklinizi rica etmiştim dedikten sonra on gündür cevap verilmediğini, hastaneyi oradan nakletmesi gerektiğini, hastaneye ve kendilerine hürmetleri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kesin bir dille "Mutasarrıf Bey'i artık sizinle muhabere etmekten men'ettim. Şayet bir arzunuz var ise bana yazınız..." demektedir.⁶⁸ Ali Saip Bey'in kullandığı dil artık Ankara'nın Urfa'ya hakim olduğunu gösteriyordu. Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Ankara ile İstanbul arasında sıkışmış kalmış olup, rutin devlet işlerini yürütmekteydi. Silahlı mücadele tamamen Ankara'nın ve Heyet-i Temsiliye'nin kontrolünde yürütülmekteydi.

Bu sırada Ankara'dan Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal (Paşa) 5 Mart 1920 tarihinde "Urfa Mutasarrıfı Beyefendiye" hitabıyla Ali Rıza Bey'e yazdığı telgrafta "Urfa Mutasarrıfı Beyefendi savaş durumu hakkında bize bilgi vererek hizmette bulunuyorlar. Ancak bu telgrafların Onüçüncü Kolordu'ya da verilmesi pek faydalı ve gerekli olduğundan aynı mahiyetteki raporların hem bize hem de adı geçen Kolordu'ya ve hatta önemli olanlarının Beşinci Tümen'e verilmesi pek faydalı olur" dedikten sonra telgrafın altına nerelere yazıldığına işaret edilmesini istemekte, söz konusu telgrafın 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e ve Urfa Mutasarrıfı Beyefendi'ye yazıldığını ilave etmektedir.⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa Mutasarrıfı'na adını belirtmeden hitabının resmi ve gayet nazik olduğu belirtilmelidir. İstanbul'dan Dahiliye Nazırı Ebubekir Hazım imzalı ve 14 Mart 336/1920 tarihli "Urfa Mutasarrıflığı'na" hitaplı şifrede "Şu mühim ve nazik zamanda ahali-i mahalliye ile Fransız askeri arasında müsademenin tevalisi menafi-i vataniyemize mugayir olduğu cihetle her iki tarafca men-i tecavüzat ve muhasamat için muhaberat ve müzakerat-ı mahsusa ceryan etmekte olduğundan netice-i muhabere ve müzakereye kadar zinhar bizim tarafımızdan hareket-ı taarruziye meydan verilmemesi ehemmiyetle tavsiye olunur" denilmektedir.⁷⁰

Fransızlar şehri terk etmeye karar verince, gelişmeleri Ali Saip Bey 9 Nisan 336/1920 tarihi altında şöyle anlatmaktadır. "Bu gün öğleden sonra saat ikide tarafeyn rüesasının mülakatı kararlaştırılmış olduğundan Mutasarrıf Ali Rıza Bey ve Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi ve ben üçümüz hastanenin karşısındaki köprü başına gittik. Fransız kumandanı Binbaşı Hocer, Hakim-i Siyasi Sajo ve Doktor Beşilyan da aynı mevkie geldiler. Mülakat açıkta vaki' oluyordu. Mutasarrıf bizi takdim etti. Kumandan Namak Bey! deyince, Sajo acı acı gülerək: yahud Ali Saip! dedi." Sonra Ali Saip Bey görüşmeleri ve alınan kararları uzunca anlatmaktadır.⁷¹ Aynı olayı Urfa Müftüsü Hasan Efendi bir gün farkla anlatmaktadır. Ona göre 10 Nisan 1920 tarihinde Karakoyun üzerindeki Hızmalı Köprü'nün başında Jandarma Kumandanı Ali Saip Bey, Merkez Heyetini temsilen Belediye Reisi Hacı Mustafa, Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den oluşan heyet ile Fransızlar arasında bir anlaşma imzalandı. 11 Nisan 1920 gece yarısından itibaren Fransızlar 60 deve ile 25 yük hayvanının taşıdığı eşya ve mühimmat ile Suruç-Arappınar istikametinde şehri terk ettiler. Başarılı bir Urfa kuşatması ile Fransızları şehirden atan Binbaşı Ali Saip Bey, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması üzerine Mebus olarak Ankara'ya gittiği için yerine Binbaşı Nuri Bey, Urfa Jandarma Kumandanı oldu.⁷² Urfa Mebusu imzasıyla Ali Saip Bey, 11 Nisan 336/1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne hitabıyla çektiği telgrafında Fransızların şehri boşaltmalarını, aşiret ve köylüler ile yolda çatışmalarını ve yüz neferin

⁶⁸ Ali Saip, a.g.e. , s. 132.

⁶⁹ Açıanal, a.g.e. , s. 76-77.

⁷⁰ Ali Saip, a.g.e. , s. 194.

⁷¹ Ali Saip, a.g.e. , s. 235.

⁷² Açıanal, a.g.e. , s. 77-79.

esir alınması hakkında bilgi verdikten sonra “küşad edilecek olan Büyük Millet Meclisi’ne iltihak etmek üzere mah-ı halin on beşinci Pençşenbe günü Urfa’dan Ankara’ya hareket edeceğimi arz ederim” demektedir.⁷³ Aynı olayı Urfa Jandarma Komutanlığı emrinde görevli Urfalı Arabi Katibi zade Necip oğlu Arif (Yazgan), 9 Nisan 1920 tarihinde Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in de içinde bulunduğu bir heyetin Fransızlarla Karakoyun Deresi üzerindeki Hızmalı Köprü’de yapılan şehri terk etme anlaşmanın şahidi olduğunu, Binbaşı Ali Saip Bey’den 10/11 Nisan gecesi Suruç-Arappınar istikametinde giden Fransız kafilesini 3 km geriden takip etme görevini aldıklarını, Fransız işgal birliği komutanının Mutasarrıf Ali Rıza Bey’e hitaben yazdığı ve Dr. Fischer ile gönderdiği 9 Nisan 1920 tarihli mektubunda tahliyenin geçici olduğunu beyan ettiğini, daha büyük bir kuvvetle yeniden Urfa’yı işgal etme planını gizlemediklerini, Karakoyun Köprüsü (Hızmalı Köprü) üzerinde Mutasarrıf ve Ali Saip Bey’e veda ederken müstehzi bir eda ile “Tekrar görüşmek üzere!” anlamında Fransızca bir deyim kullandığını, aynı ifadeyi 10 Nisan akşamı Amerikan Yetimhanesi’nde verilen veda çayında Miss Holmes’e de kullandıklarını, saat beşe doğru Urfa’dan yaklaşık 15 km mesafede güneş doğduktan sonra Feris Paşa Vadisi içinde yürürlerken vadiye hakim tepelerden şiddetli ateşle karşılaştıklarını, Fransızların durup savaş düzenine geçtiğini, 7 Şubat’ta savaşı başlatan Kuva-yı Milliye’nin bir ihtilal teşkilatı olduğunu, Urfa’da iktidarın devletin Mutasarrıfında değil bir ihtilal komitesinin elinde olduğunu, bunu da Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in 10 Şubat 1920 tarihli mektubunda Fransız birliği komutanına ilettiğini belirtir.⁷⁴ Bu ifadelerden de Mutasarrıf Ali Rıza Bey ile Kuva-yı Milliye arasında bir gerginlik olduğunu anlamaktayız. Fransızların Urfa’yı boşaltma anlaşmalarının Ali Saip ile birlikte görevli Necip oğlu Arif Yazgan’a göre 9 Nisan’da, Müftü Hasan Efendi’ye göre 10 Nisan’da yapıldığı anlaşılmaktadır. Ali Saip ile Arif Yazgan olay yerinde biri heyet üyesi diğeri güvenliği sağlayan birlikte görevli olduğuna göre 9 Nisan tarihi doğru kabul edilmelidir.

Kuşatma sırasında Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey ile Urfa’daki Amerikan Yetimhanesi Müdiresi Mary Caroline Holmes arasında yakın bir iş birliği görülmektedir. Her ikisi de görevli olarak Urfa’ya yeni gelmişlerdir. Örneğin Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 11 Şubat 1920 tarihinde Amerikan Kurumları Müdiresi’ne (Holmes) yazdığı mektupta “Fransız güçlerinin direnmesi, burada her iki tarafta da kan dökülmesine neden olacaktır. Bu nedenle, arabulucu olursanız ve askerlerini alıp burayı tam bir onur ve barış içerisinde boşaltmaları için Fransızları kandırırsanız, insanlığa büyük hizmette bulunacaksınız” demektedir. Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 12 Şubat 1920 tarihli bir başka mektubunda Bayan Holmes’e görevini nasıl yapacağını bildiğini, Fransızların çekilmesi gerektiğini, halkın eylemini durduracak güçlerinin olmadığını, Fransızların gerideki hatlarıyla birleşerek daha sonra geri gelebileceğini, ben ve hükümetim sizinle aynı düşüncede olarak, bu eylemin Osmanlılar için tehlikeli olduğunu bildiğini, şehirde çarpışmalar olduğundan Mutasarrıf olarak ben bile evimden çıkamıyorum demektedir.⁷⁵ Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 14 Şubat 1920 tarihinde Holmes’e yazdığı mektupta milliyetçilerin eyleminin kesinlikle hükümetle bir ilişkisi yoktur, “kan dökülmesin diye çekil” sözünüzü reddederim, Fransız komutan ve Siyasi Vali ile iyi ilişkiler sürdürmeye hazırım demektedir. Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 16 Şubat 1920 tarihinde Holmes’e yazdığı altı maddelik mektupta ülkemizi terk etmeleri koşuluyla Fransız askeri gücüyle her türlü görüşmeyi yapabileceğini belirtmektedir. Amerikan Kurumları Müdiresi Holmes’in yirmi beş paket acil mum ihtiyacı olduğunu bildirmesi üzerine Mutasarrıf Ali Rıza Bey, yirmi paket mum bulup gönderdiğini, silahlı Ermeniler çarşıya çıkmaz da ihtiyaçlar için kadın ve çocukları gönderirlerse onlara da kimsenin

⁷³ Ali Saip, a.g.e., s. 252.

⁷⁴ Açıanal, a.g.e., s. 83-84, 88-89, 91.

⁷⁵ Holmes, a.g.e., s. 76-78.

karışmayacağını, maaşım kutsal kağıt paramızla ödenmeseydi hemen mumlari öderdim, ama bu günlerde çarşıda kağıt paranın hiç değeri yok demektedir.⁷⁶ Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Holmes'e yazdığı tarihsiz mektupta, barış maddelerini sıraladıktan sonra milliyetçi hareketin başında bulunanlar, böyle bir anlaşmayı anlamazlar, bu düşünceyi söz arasında söylesem beni vatan haini sayarlar, önemli bir yerin, on yedi tutsağın, üç makineli tüfeğin milliyetçilerin eline geçtiğini belirttiikten sonra milliyetçilerin eline geçen yaralıların Devlet Hastanesi'nde tedavi edildiğini sözlerine ilave etmektedir. Bayan Holmes, Feris Paşa olayını (11 Nisan 1920) takip eden haftanın sonunda Mutasarrıf, Amerikan Kurulu'nun Birecik'e geldiğini ve ikinci vakti Urfa'ya geleceklerini kendisine yazmıştır. Urfa'ya gelen komisyonu taşıyan otomobil Hükümet Konağı'na gitmiştir. Onlar Mutasarrıfa ilkönce Amerikalıların sağlığını sormuş, o da koşullar elverdiği ölçüde kuşatma esnasında onlarla yakından ilgilendik demiştir. Mutasarrıf'ın yazısında Fransız işgal güçlerinin Urfa'dan çekilişlerine ait çeşitli açıklamaları arasında, olayı gerçek olgulara dayanarak sunup, görevini yapmak isterim dediğini okuyoruz.⁷⁷

2. Siverek ve Genç Mutasarrıflığı

Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açılması üzerine Milli Hükümete bağlandı. Aynı yılın sonuna doğru Aralık 1920 tarihinde Siverek Mutasarrıflığı'na nakledildi.⁷⁸ Bu atama Urfa'daki çekingen tavırlarından dolayı bir nevi tenzil-i rütbe manasına geliyordu. M. Caroline Holmes, 11 Nisan 1921 tarihinde Ford otomobil ile Diyarbakır'a Nihat Paşa ile görüşmeye giderken, Siverek'te durduğunu, kuşatma esnasında Urfa Mutasarrıfı olan şimdi Siverek Mutasarrıfı olan dostu Ali Rıza Bey'i ziyaret ettiğini belirtir. Ali Rıza Bey'in tavrı hakkında ise "*Ne kadar memnun olduğunu görmek etkileyiciydi. Urfa'daki dostları sordu, özellikle Burrow'u (Fransız komutan)*" demektedir. Holmes, şimdi Urfa'nın yeni Mutasarrıfı'nın Münir Bey olduğunu ilave eder.⁷⁹ Ali Rıza Bey, Şubat 1921 tarihinde Erzurum, Kars, Ardahan ve Bayezid Müntakaları I. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne getirildi. Milli Mücadele'den sonra Kasım 1922 tarihinde Genç Sancağı Mutasarrıflığı'na atandı. Bu sancağın 1924 yılında yayınlanan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre vilayete dönüştürülmesi üzerine vali oldu. Ama Çankaya'ya göre Mayıs 1926 tarihinde Genç Valisi oldu.⁸⁰ Ama kısa süre içinde idareten valilik görevinden azledildi. Çankaya'nın işaret ettiği tarihte 30 Mayıs 1926 tarihinde Genç Vilayeti'nin de içinde bulunduğu 11 vilayet kazaya dönüştürüldü. Böylece Ali Rıza Bey, 1918-1924 yılları arasında Süleymaniye, Urfa, Siverek Mutasarrıfı, I. Sınıf Mülkiye Müfettişi, Genç Mutasarrıfı ve Valisi olarak görev yapmış oldu.

D. GENÇ VALİLİĞİ VE EMEKLİLİK HAYATI

Cumhuriyet döneminde Ali Rıza Bey, Genç Mutasarrıflığı görevini ifa ederken 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yayınlandı. Buna göre "*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere mümkasımdır. Nahiyeler de kasaba ve köylerden tereküb eder*" hükmü gereği liva/sancak teşkilatı kaldırılmış ve livalar vilayete dönüştürülmüştür.⁸¹ Bu hüküm kapsamında Genç Mutasarrıflığı da Genç Valiliği olmuştur. Böylece yeni Anayasa gereği Ali Rıza Bey de Genç

⁷⁶ Holmes, a.g.e. , s. 79-80,83-85.

⁷⁷ Holmes, a.g.e. , s. 86-87, 108-110.

⁷⁸ Çankaya, a.g.e. , s. 463.

⁷⁹ Holmes, a.g.e. , s. 143-144.

⁸⁰ Çankaya, a.g.e. , s. 463.

⁸¹ Necdet Bilgi, "Cumhuriyet'in ilk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)", *Türkler*, C. 17, ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, 335; Dahiliye Vekaleti, *İdare Taksimatı 1936*, Ankara, 1936, s. 7-8; Tuncer Baykara, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mülki Taksimatının Gelişimi", *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 10/3, Haziran 1980, s. 118.

Valisi oldu. Ama akabinde Ali Rıza Bey'in Genç Valiliği görevinden idareten azledilmiş olduğunu İcra Vekilleri Heyeti'nin 27. 7. 340/1924 tarihli kararnameinde geçen "*Genç Valiliği'nden idareten azledilmiş olan Ali Rıza Bey'in kanunen mani-i istihdam bir hali bulunmadığından cevaz-ı istihdamı Dahiliye Vekaleti Celilesi'nin 23 Haziran 340/1924 tarih Memurin Müdüriyeti'nin tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine*" alındığı ifadesinden anlaşılmaktadır.⁸² Bir süre sonra Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan ve 6 Mayıs 1926 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul edilen Teşkilatı Mülkiye Kanunu layihası, 13 Mayıs 1926 tarihinde Başvekil İsmet Paşa'nın imzası (1/955 nolu) ile TBMM Başkanlığı'na sevk edilmiştir. Buna göre bir numaralı cedvel ile Genç dahil onbir vilayet kaza statüsüne düşürülecektir. Dahiliye Vekaleti'nin umumi raporunda Genç Vilayeti'nin kaza statüsüne düşürülmesi hakkında "*Bu vilayetin gerek sahasına gerek nüfusuna nisbetle vilayet teşkilatını muhafaza edemeyeceği görülmüştür. Bir de varidatının bir kaza derecesinden dun olmasıyla beraber mesarifisinin nisfına bile tekabül edememekte bulunması cihetiyle de vilayetin ilgası zaruri görülmekte olduğundan, Genç Vilayeti'nin kaza haline kalbi ve mülhakatının merbut cedvel dairesinde etrafındaki cüz'ü idarelere taksimi tensip olundu. Bu vilayetin varidatı mesarifinin nisfı raddesindedir*" denilmektedir. Söz konusu kanun taslağına Dahiliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri bazı önerilerde bulunmakla beraber uygun görüş (199 sıra no ile) bildirmiştir. 29 Mayıs 1926 tarihinde TBMM'de Dahiliye Vekaleti'nin Teşkilat-ı Mülkiye layihası görüşülmüş ve bir gün sonra kabul edilmiştir. TBMM'de yapılan görüşmelerde vilayetlerin kaldırılmasına gerekçe olarak umumi gelirlerin yetersizliği gösteriliyordu.⁸³ Resmi Ceride'de yayınlanan 877 Nolu Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu'nun (30 Mayıs 1926) ekinde bulunan 1 numaralı cedvele göre kaza haline dönüştürülen vilayetler Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Gelibolu, Genç, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan, Muş ve Dersim olarak sıralanmıştır. Ayrıca kanun sekizinci maddesinde "*İlga edilen vilayetlerdeki memurin ve müstahdemlerin ilk münhalatta tayin edilmek üzere Vekalet-i aidelerince kadro nazar-ı dikkate alınmayarak icab eden yerlerde maaşlarıyla istihdam olunurlar*" denilmektedir. Söz konusu kanunla Genç Vilayeti dahil olmak üzere 11 vilayetin kaza haline dönüştürüldüğü, böylece ülkede vilayet sayısının 63'e indirildiği, kaldırılan vilayetlerde çalışan memur ve müstahdemlerin mevcut maaşlarıyla ilk kadro boşluğunda atanmak üzere bakanlık emrine alındığı görülmektedir.⁸⁴ Böylece, önce Ali Rıza Bey Genç Valiliği'nden idareten azledilmiş, sonra Genç Vilayeti kaza statüsüne düşürülmüştür. Ali Rıza Bey'e bundan sonra görev verildi mi bunu tespit edemedik. 1928 yılında Ali Rıza Bey, 58 yaşında kendi isteğiyle Valilik kadrosundan emekliye ayrılarak memleketi İbradı'ya yerleşmiştir.⁸⁵ Ali Rıza Bey'in fiili Genç Valiliği çok kısa sürmekle beraber, Valilik kadrosunda bir süre daha çalıştığı anlaşılmaktadır. Yerel araştırmacılar Ali Rıza Bey'in Mamuratü'l-aziz Valiliği yaptığını belirtse de bu konuda Elazığ Valiliği resmi web sitesinde böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. İbradı'da yaşarken emeklilerin muhtarlık yapma geleneğine uyarak onun da Aşağı Mahalle Muhtarı olarak görev yaptığını dair bilgi bulunmaktadır.⁸⁶ A. Rıza Kuruoğlu'nun 1951 yılında Ankara'da kurulmuş olan İbradı Birleştirme ve Yardımlaşma Derneği üyesi olduğu görülmektedir. Antalya adresli üyeler arasında 339 sıra nolu Emekli Vali A. Rıza Kuruoğlu'nun Tuzcular Mahallesi İmaret Sokak No. 17 adres kaydı bulunmaktadır.⁸⁷

⁸² BCA.030.18.01.01/010.35.20.

⁸³ TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 25, İctima Senesi: III, 109ncu İctima, 29. 5. 1926, C. 2, s. 136-146.

⁸⁴ Resmi Ceride, 26 Haziran 1926, Numru: 404, s. 1565-1567; Bilgi, s. 339.

⁸⁵ Çankaya, a.g.e., s. 463.

⁸⁶ Serkan Gedik, İbradı Belediyesi, Yerel Tarih Araştırmacısı, Görüşme Tarihi: 25. 6. 2024.

⁸⁷ İbradı Birleştirme ve Yardımlaşma Derneği Üye Defteri, Ankara, 1951, s. 20. Bu bilgileri bize sağlayan Tarih Araştırmacısı Serkan Gedik'e çok teşekkür ederim.

İbradılı Mutasarrıf/Vali Ali Rıza Bey'in (Kuruoğlu) Hayatı ve Faaliyetleri
(H. 1287/1870-1871-1958)

Ankara Ulus Kız Orta Okulu Müdürü, Kemal Özkaynak tarafından 1954 yılında, memleketi Akseki üzerine yazılan eserde Devlet ve Siyaset adamları, Kadılar-Hukuk Müntesipleri, Profesör, Müellif ve Şairler, İdare, Din adamları üzerine bilgi verdikten sonra idare adamları arasında olan Ali Rıza Bey (Vali) hakkında “*İbradılıdır. Muhtelif Maarif hizmetlerinde, ezcümle Denizli İdadi Müdürlüğü’nde, muallimliklerde, Aydın İdadisi’nde vazife görmüş bilahare idare hayatına intisap etmiştir. Genç Valiliği’nden emekliye ayrılmıştır. İbradı’da oturmaktadır*” ifadesini kullanmaktadır.⁸⁸

İbradı’da yaşanan bir yangın sırasında gözü gibi baktığı, tahtasına bile basmaya kıyamadığı evinin yanması üzerine sergilediği tavır üzerine halk arasında şu ağıt yakılmıştır.

“Enerli’den bir yel esti,
Yandı çorabının bağı, mesti,
Kuruoğlu korkardı,
Evinin tahtasına basmaya,
Ateş geldi evinin önündeki asmaya,
Kuruoğlu kıyamadı ayazlığın direğini kesmeye,
Çıktı gitti yakayı seyran eyledi”

İbradı sakini ve Tarih araştırmacısı Serkan Gedik’e göre Ali Rıza Bey, bundan sonra Antalya’da yaşamaya başlamış ve orada vefat etmiştir.⁸⁹ Kabri Andızlı Mezarlığı’nda F Ada 5374 parselde oğlu emekli bankacı Mağribi Mehmet Sırrı Kuruoğlu (1927-2010) ile bir arada bulunmaktadır. Mezar taşından anlaşıldığına göre Emekli Vali Ali Rıza Kuruoğlu 1958 yılında vefat etmiştir. Ali Rıza Bey’in ne zaman izdivaç yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca hanımı kimdir, kaç çocuğu vardır? bu konularda bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece kendisiyle aynı mezara defnedilmiş olan 5 Mayıs 1927 tarihinde doğan oğlu Mağribi Mehmet Sırrı bilinmektedir.

Sonuç

Ali Rıza Bey, Kadı Hüsameddin Efendi’nin oğlu olarak 1870 yılında İbradı’da doğmuştur. Ürgüp Rüştüyesi ile Mülkiye’nin İdadi kısmını bitirdikten sonra 1891 yılında Mülkiye Mektebi’ni tamamlamıştır. Aynı yıl Aydın Mekteb-i İdadisi’ne öğretmen olarak atanmıştır. Böylece öğretmen Mülkiyeliler arasında yerini almıştır. 1892-1898 yılları arasında Denizli İdadisi’nde müdür ve öğretmen olarak görev yapmıştır. Denizli İdadi Mektebi’nin ilk müdürü olmasından dolayı Denizli’nin eğitim ve kültür hayatında önemli bir rol oynamıştır. Maarif Nezareti’ndeki son görev yeri Manisa Mekteb-i İdadi Müdürlüğü idi.

1898-1918 yılları arasında ilki Şirvan kazası olmak üzere Bitlis ile Mamuretü’l-aziz Vilayeti’ne bağlı çeşitli kazalarda kaymakamlık yapmıştır. Yirmi yıl kaymakamlık görevini yaparken soruşturma, azledilme ve maaş sorunlarıyla uğraşmıştır. 13 Temmuz 1918 tarihinde son kaymakamlık görevi olan Hisn-ı Mansur (Adıyaman) kaymakamı iken Süleymaniye Mutasarrıflığı’na atanmıştır. Mondros Mütarekesi’ni müteakip Süleymaniye ülke topraklarının dışında kalınca açıkta kalmıştır. Dört ay kadar Hisn-ı Mansur’da yeni

⁸⁸ Özkaynak, a.g.e. , s. 167.

⁸⁹ Serkan Gedik, İbradı Belediyesi, Yerel Tarih Araştırmacısı, Görüşme Tarihi: 25. 6. 2024.

görev yerini bekledikten sonra, Damat Ferit Paşa Kabinesi tarafından 2 Nisan 1919'da Nusret Bey'in yerine Urfa Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Dahiliye Nazırı Cemal Bey (Keşmir) bizzat kendisine Nusret Bey'i tutuklayıp İstanbul'a gönderme görevi vermiştir. TBMM tarafından tenzil-i rütbe olarak Aralık 1920'de Siverek Mutasarrıflığı'na, Şubat 1921 tarihinde Erzurum, Kars, Ardahan ve Bayezid Mıntıkları I. Sınıf Mülkiye Müfettişliği'ne getirilmiş ve sonra Kasım 1922 tarihinde Genç Mutasarrıflığı'na atanmıştır. 20 Nisan 1924 Anayasa'sı gereği Genç Mutasarrıflığı'nın vilayete dönüştürülmesi üzerine Vali olmuştur. Ama hemen akabinde görevinden idareten azledildiği (27 Temmuz 1924 öncesi) anlaşılmaktadır. 30 Mayıs 1926 tarihli kanun ile de Genç Vilayeti'nin kaza statüsüne düşürüldüğü görülmektedir. Başka bir görev yaptığına dair bir iz bulunmamaktadır. 1928 yılında valilik kadrosundan emekliye ayrılmıştır. Geri kalan ömrünü memleketi İbradı ile Antalya'da emekli vali olarak yaşamış ve 1958 yılında vefat etmiştir. Mezarı Antalya'da Andızlı Mezarlığı'nda bulunmaktadır.

Ali Rıza Bey'in hayatında en kritik görevi Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından 2 Nisan 1919 tarihinde Nusret Bey'in yerine Urfa Mutasarrıflığı'na atanmasıdır. Bunda da kendisi gibi İbradılı olan Dahiliye Nazırı Cemal Bey etkili olmuştur. Bu dönemde Diyarbakir Valisi Dr. Reşit Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey Ermeni tehirci sırasında görevini kötüye kullanmakla suçlanıyordu. Onun bu görevi mülki olmakla beraber bir nevi siyasi bir görev idi. Bundan dolayı başlangıçta İstanbul kabinesinin etkisiyle Mustafa Kemal Paşa'ya ve milli harekete mesafeli davrandığı için sık sık Sivas'ta Heyet-i Temsiliye'nin gündemine gelmiştir. Bu sırada Heyeti-i Temsiliye de Urfa'da Müftü Hasan Efendi'yi (Açanal) muhatap almıştır.

Ali Rıza Bey'in Urfa Mutasarrıflığı döneminde Kuva-yı Milliye çalışmalarını Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey ile başlamış ve Binbaşı Ali Saip Bey (Ursavaş) ile artarak devam etmiştir. Mutasarrıf bu dönemde Fransızlar ile Amerikan Yetimhanesi Müdiresi Bayan Mary Caroline Holmes ile yakın ilişkide bulunmuştur. Ama Ali Saip Bey'in Jandarma Komutanlığı döneminde Urfa'da siyaset ve Mutasarrıf kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde Urfa, Fransız işgalinden Namak adlı Binbaşı Ali Saip Bey'in komutasındaki Kuva-yı Milliye tarafından kurtarılmıştır. TBMM'nin açılması üzerine tamamen Ankara'nın kontrolüne giren Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Siverek Mutasarrıflığı'na atanmıştır. Mülkiye Müfettişi, Genç Mutasarrıflığı ve Genç Valiliği yaptıktan sonra emekli olmuştur. Genç Valiliği'nden sonra ona aktif valilik görevi verilmemesinde Urfa Mutasarrıflığı sırasında sergilediği çekingen tutumun etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü o sırada Mustafa Kemal Paşa'ya ülkenin gidişatına ilişkin bir telgraf çektiği gibi muhalif vali ve mutasarrıflarla sık sık Heyet-i Temsiliye'nin gündemine gelmekteydi. Bundan dolayı Nutuk'ta ve dönemin etkin karakterlerinin hatıratlarında yerini almıştır. Ali Rıza Bey, mesleğinin doruğunda ve tecrübeli döneminde iken genç denebilecek bir yaşta, 58 yaşında vali kadrosundan emekli olmuştur. Bundan dolayı mezar taşına da Emekli Vali diye yazdırmışlardır.

Kaynakça

I. Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA. DH. SAİDd.00079-00149.

BOA. BEO. 4524/339254.

BOA. BEO. 45701342745.

İbradılı Mutasarrıf/Vali Ali Rıza Bey'in (Kuruoğlu) Hayatı ve Faaliyetleri
(H. 1287/1870-1871-1958)

BOA. BEO. 451913389091.
BOA. BEO. 3482.261101.001.
BOA. BEO. 4104.307737.001.
BOA. BEO. 4343.325713.001.
BOA. BEO. 4365.327348.001.
BOA. BEO. 4418.331280.001.
BOA. BEO. 4479.335925.001.
BOA. BEO. 4511.338313.
BOA. A. MKT. MHM. 683.39.
BOA. DH. ŞFR. 88.229.001.
BOA. DH. ŞFR. 608.29.001.
BOA. DH. ŞFR. 95.34.001.
BOA. DH. ŞFR. 618.24.001.
BOA. DH. ŞFR. 612.103.001.
BOA. DH. ŞFR. 97.37.001.
BOA. DH. ŞFR. 98.10.001.
BOA. DH. ŞFR. 625.148.001.
BOA. DH. MKT. 2325.60.
BOA. DH. MKT. 2128.110.
BOA. DH. MKT. 2126.82.
BOA. DH. MKT. 2105.58.
BOA. İ. DH. 1499/34.1331.B/7.
BOA. Y. A. HUS. 0505.00115.002.
BOA. Y. A. HUS. 00503.00114.00 4.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(BCA.)**

BCA.030.18.01.01/010.35.20.

İbradı Belediyesi Arşivi

İbradı Birleştirme ve Yardımlaşma Derneği Üye Defteri, Ankara, 1951.

II. Basın

TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 25, İctima Senesi: III, 109ncü İctima, 29. 5. 1926, C. 2, s. 136-146.

Resmî Ceride, 26 Haziran 1926, Numru: 404, s. 1565-1567.

III. Basılı Eserler

AÇANAL, Hasan (2001), *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Şurkav Yayınları: 24, Ankara.

AKALIN, Müslüm C. (2015), *Urfa Kurtuluş Yazıları*, Şurkav Yayınları, Ankara.

Ali Rıza (H. 1343, M. 1924), *Ahşada Yedigâr Urfa Mücahedesi*, Sinop Matbaası.

Ali Saip (1340), *Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara.

ATA, Feridun(2021)), *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. bs. , Ankara.

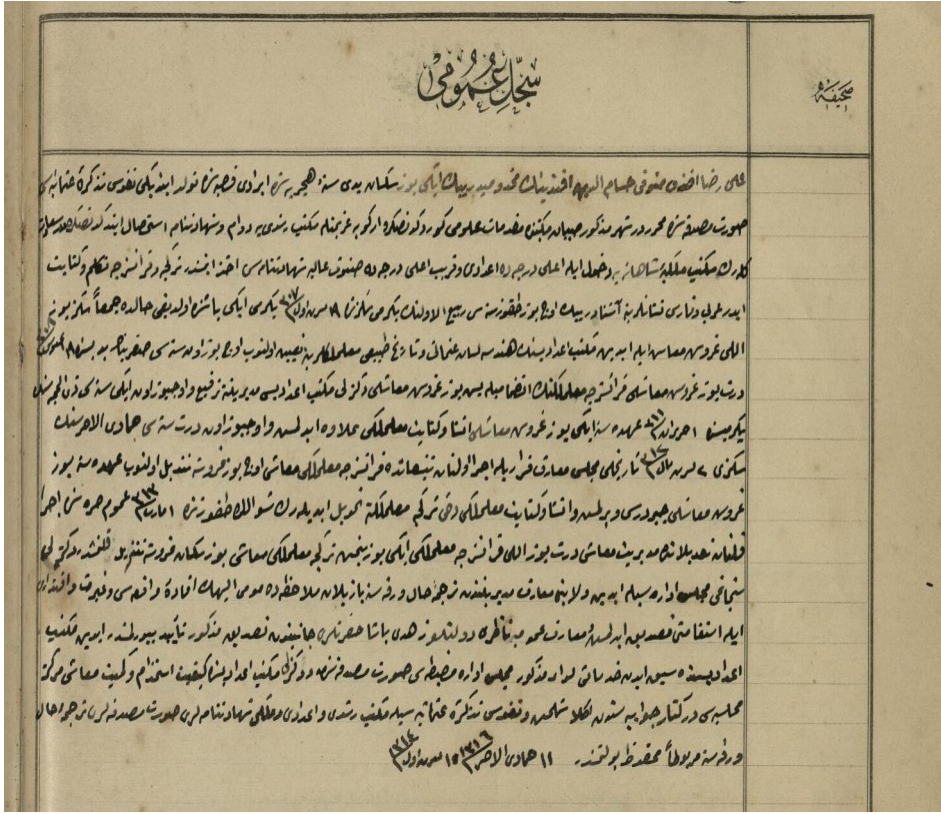
- AYDIN, Mithat (2011), "Modernleşme Çağının Bir Eğitim Kurumu: Denizli İdadisi", *Erdem*, S. 61, ss. 31-57.
- BAYKARA, Tuncer (1980), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Mülki Taksimatının Gelişmesi", *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 10/3, Haziran.
- BİLGİ, Necdet (2002), "Cumhuriyet'in ilk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)", *Türkler*, C. 17, ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara.
- ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali (1968-1969), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. III, 1860 (1276 R.)-1923 (1339 R.), Mars Matbaası, Ankara.
- Dahiliye Vekaleti (1936), *İdare Taksimatı 1936*, Ankara.
- DURSUNOĞLU, Cevat (2000), *Milli Mücadele'de Erzurum*, Kaynak Yayınları, 2. bs. , İstanbul.
- HOLMES, Mary Caroline (2008), *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev. Vedii Dilmen, Yaba Yayınları, 2. bs. , İstanbul.
- KANSU, Mazhar Müfit (1988), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs. , Ankara.
- Kemal Atatürk (2004), *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Kemal Atatürk (1991), *Nutuk Vesikalar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.
- KUMYOL, Ömür (2019), *Salnamelere Göre Denizli Sancağı Eğitim Kurumları (1839-1923)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- ÖKSÜZ, Gamze Nur (2019), *Denizli Meteb-i İdadisi (1892-1935)*, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- ÖNDEŞ, Osman (2012), *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor-Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul,.
- ÖZÇELİK, İsmail (1992), *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZKAYNAK, Kemal (1954), *Akseki Kazası Tarih-Coğrafya-Turizm-Biyografya*, Akgün Matbaası, Ankara.
- SABİS, Ali İhsan (1993), *Harp Hatıralarım-İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul.

IV. Şahıslar

Serkan Gedik, İbradı Belediyesi, Yerel Tarih Araştırmacısı, Görüşme Tarihi: 25. 6. 2024.

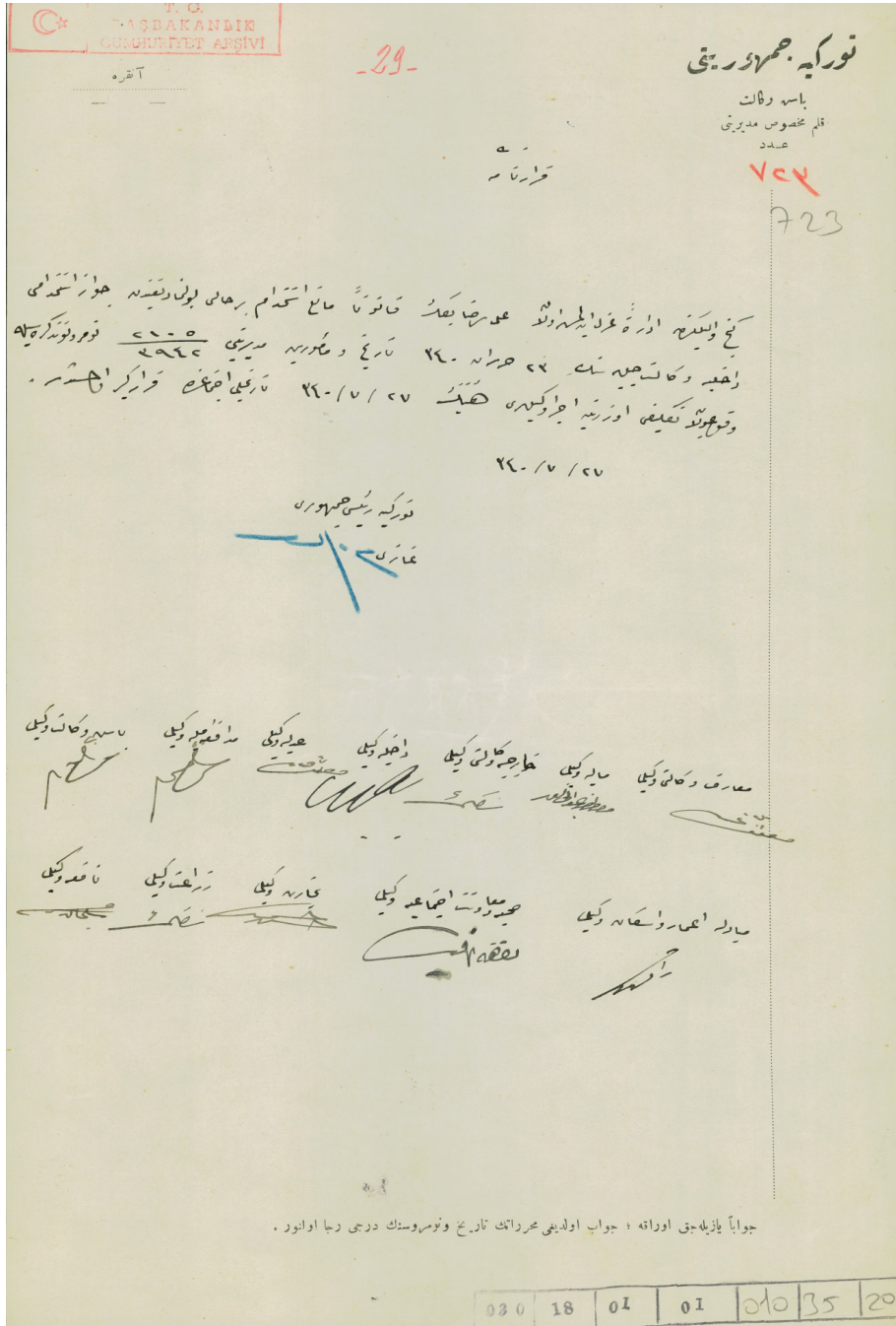
EKLER

Ek-I: Sicil-i Ahval Kaydına Göre Ali Rıza Bey'in Hayatı'nın Aşamaları⁹⁰

⁹⁰ BOA. DH. SAİDd.00079-00149, s. 295-296.

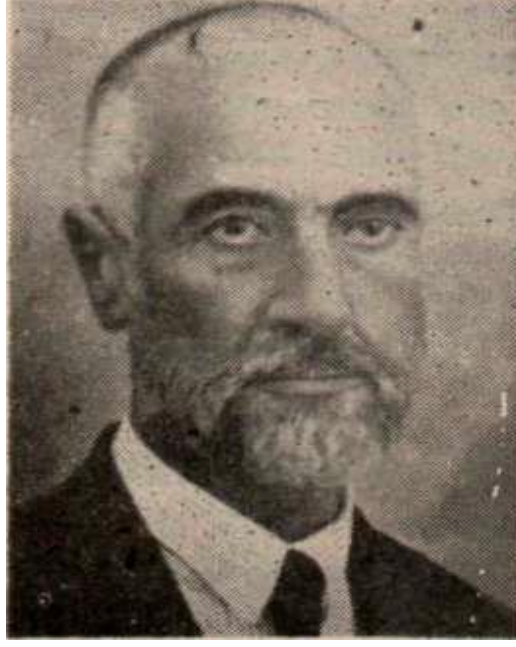
Ek-II: Ali Rıza Bey'in Genç Valiliği'nden idareten azledildiğini ve memuriyet açısından sakıncalı olmadığını gösteren 27. 7. 340/1924 Tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı⁹¹

⁹¹ BCA.030.18.01.01/010.35.20.

RESİMLER

Resim 1: Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey (Kuruoğlu)

Resim 2: Urfa Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey (Sinop Jandarma Komutanı ve Kaymakam rütbesinde iken)⁹²

⁹² Ali Rıza, *Ahfada Yadigar, Urfa Mücahedesi*, Sinop Matbaası, H. 1343, M. 1924, s. 95.